

Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)

Soviet Demands on Turkey and Turkish-Soviet Relations (1939-1947)

Barış ERTEM*

Özet

II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı günlerde Türkiye, yirmili yıllardan beri yakın ilişkiler içinde olduğu Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs ve doğuda toprak talepleriyle karşı karşıya kaldı. Bu talepler karşısında güvenliğini sağlamak amacıyla savaş boyunca Batılı devletlerle yakın ilişkiler kurmaya çalışan Türkiye, diğer taraftan da Sovyetlerle ilişkilerini iyileştirmeye çalıştı. Savaş boyunca izlediği diplomasiyle Türkiye, savaş dışı kalmayı başardığı gibi Sovyet tehdidinden de kendisini korumuştur. Ancak Türkiye, savaş boyunca tarafsızlığını koruduğu için, savaş sonunda Sovyet talepleri karşısında yalnız kaldı. Türkiye, Sovyet taleplerine karşı kendisini koruyabilmek için Soğuk Savaş'ta Batı Bloku'na yanaştı ve ABD ile ilişkilerini geliştirdi. Bu dönemde Türkiye'nin ABD ile kurduğu ittifak, Sovyetlerin taleplerine karşı kendisini koruyabilmesini sağladı.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı, Türk Boğazları, Soğuk Savaş

Abstract

As Second World War approached, Turkey faced with territorial claims of Soviet Union in Turkish Straits and Eastern Anatolia. Because of these Soviet claims, Turkey tried to establish closer relations with Western states. On the other hand, Turkey also tried to improve relations with the Soviets. Due to the neutrality diplomacy in Second World War, Turkey succeed to stay out of war and also protected itself from Soviet threat. However, Turkey, who did not join the war, remained alone against the Soviet demands. As a result, to protect itself, Turkey approached to the Western Block, especially to the USA in the Cold War. On alliance with the USA, Turkey could defend itself against Soviet threat in the end of 40's and 50's.

Key Words: Turkey, Soviet Union, Second World War, Turkish Straits, Cold War

Giriş

Türkiye, Milli Mücadele yıllarından beri Sovyetler Birliği ile son derece yakın bir diplomatik ilişki içerisindeydi. İki ülke arasında, 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanmış olan Dostluk ve Saldırmazlık Paktı, halen geçerliliğini korumaktaydı. Ayrıca Türkiye; İngiltere ve Fransa ile de ittifak ilişkileri kurma çabasıydı. 1939 yılına gelindiğinde Türk siyaset yapıcılarının en büyük diplomatik amaçlarından birisi, İngiltere ve Fransa ile bir ittifak anlaşması imzalamak ve bu ittifaklarını da Sovyetler Birliği ile uyum içinde yürüterek yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı'ndan zarar görmemektir. Artan Alman saldırganlığına karşı; Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa arasında işbirliği görüşmeleri sürmekteydi ama kısa süre sonra meydana gelecek gelişmeler, Türkiye açısından rahatlatıcı olmaktan çok uzaktı.

1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı ve Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Görüşmeleri

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından günler önce, 1939 yılının 23 Ağustos gecesi Sovyetler Birliği ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktının imzalandığının duyurulması birçok çevrede büyük şaşkınlıkla karşılanmış, şok etkisi yaratmıştı. Ancak bu iki ülkenin, dünyayı şok eden bu paktı imzalamasının bazı nedenleri de vardı.

Bu nedenlerin ilki olarak, Sovyetler Birliği'nin savaştan hemen önce Batı'ya karşı olan güvensizliğini vermek mümkündür. Buna göre, II. Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında meydana gelen uzlaşmanın başlangıcını, Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına kadar götürmek mümkündür. Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına Batılı devletlerin gösterdiği zayıf tepki, Sovyet Rusya'nın Batılılara karşı hiçbir zaman içinden atmadığı şüpheyi yeniden kuvvetlendirmiş ve canlandırmıştır. Ayrıca yine Batılı devletler, Münih Konferansı'nda Çekoslovakya'nın parçalanmasını kabul etmişler ve Çekoslovakya'yla ittifak içerisinde bulunan Sovyetler Birliği'ni konferansa davet

* Uzman, İstanbul Teknik Üniversitesi

etmemişlerdi. Bu iki olay, savaştan hemen önce Batılılarla Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin dönüm noktasını oluşturdu.¹

Ayrıca, aylardan beri Almanya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında sürdürülen görüşmeler de sonuçsuz kalmıştı. Bu görüşmelerde Sovyet Birliği, Batı'nın kendisini savunmasız bırakmak istediğinden; Batılı devletler ise, anlaşma yapmak için Polonya'ya asker sokma şartını öne süren Sovyetler Birliği'nin daha sonra Polonya topraklarından bu kuvvetlerini geri çekmeyerek işgal altına alacağından ve etki alanını genişleteceğinden endişe duyuyordu. Bir Alman saldırısına karşı hazırlanabilmek için zamana ihtiyacı olduğunu bilen Stalin, zaman kazanmanın Hitler'le doğrudan anlaşarak gerçekleşebileceğine karar verdi.² Ayrıca Stalin, Hitler'le yapılacak görüşmelerde avantaj sağlayacağı düşüncesiyle, Batı yandaşı olarak bilinen Yahudi asıllı Dışişleri Bakanı Litvinov'u görevden alarak yerine Molotov'u atamıştı.³ Bunlarla birlikte, Alman Hükümeti, 1939 Temmuz'undaki bir direktifiyle Alman basınında Sovyet karşıtı yazılar yazılmasını da yasaklamıştı.⁴

Son olarak, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında Saldırmazlık Paktı ile birlikte bir de "gizli protokol" imzalandı. Tipik bir saldırmazlık paktı olan bu anlaşmanın gizli bölümünde, Doğu Avrupa'da ve özellikle Polonya ile Baltık bölgesinde Alman ve Sovyet etki alanları belirlendi. Litvanya'nın kuzey sınırında kalan Baltık bölgesi, yani Finlandiya, Estonya ve Letonya Sovyet nüfuz alanı oluyordu. Litvanya Almanya'nın nüfuzuna bırakılmıştı. Bununla birlikte, her iki devlet de Polonya'nın Vilna bölgesinin Litvanya'ya ait olduğunu kabul ediyordu. Polonya'ya gelince, bu devlet de Sovyet Rusya ile Almanya arasında paylaşıldı. Narev, Vistul ve San nehirlerinin meydana getirdiği çizginin doğu kısmı Sovyet nüfuzu, batı kısmı da Alman nüfuzuna bırakılıyordu. Yine bu gizli protokolle Almanya, Romanya'ya ait Besarabya'nın Sovyet Rusya'nın eline geçmesine izin veriyordu.⁵

Tüm bu gelişme ve nedenler sonucunda, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında, 23 Ağustos 1939 tarihinde Saldırmazlık Paktı imzalandı. Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan bu anlaşma, Türk dış politikası açısından ve özellikle Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri açısından önemli bir gelişmeydi. Çünkü Türkiye, bu tarihe kadar İngiltere ve Fransa ile savaş öncesi işbirliği görüşmeleri yaparken, Sovyetler Birliği'nin de Almanya'ya karşı Batılı devletlerin yanında yer alacağını umuyordu. Oysa Sovyetler Birliği Almanya ile anlaşınca Türkiye, İngiliz-Fransız bağıllığında kalmakla Sovyetler Birliği ile ilişkilere devam etmek arasında çok zor bir seçim yapmak zorunda kaldı.⁶ O güne kadar İngiltere ve Fransa'yla olan yakınlaşmasını sürekli olarak SSCB dostluğuyla bağdaştırmaya çalışan Türkiye açısından bu gelişme yeni ve çok zor bir dönem açıyordu. 23 Ağustos'taki pakt, bir Türk-Sovyet ittifakını çok zorlaştırmıştı. Üstelik Türkiye, o güne kadar tehlikenin öncelikle Akdeniz'den, ikinci derecede de Balkanlar'dan geleceğini düşünmüştü. Oysa şimdi Kurtuluş Savaşı'ndan beri yakın ilişkiler sürdürdüğü Sovyetler Birliği ile yolları ayrılıyor ve değişen şartlar altında güvenliği için iki Batılı devletin garantilerine güvenmesi gerekiyordu. Buna rağmen Türkiye, imzaya hazır hale gelen Üçlü İttifak'a (Türkiye-Fransa-İngiltere) ters düşmeyen bir Sovyet ittifakından umudunu kesmedi. SSCB'yi sağlama alan Almanya'nın 1 Eylül'de Polonya'ya saldırması, 3 Eylül'de de İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı'nın başladığı sırada, bir taraftan Türk-İngiliz-Fransız ittifakı oluşturma çabaları, diğer taraftan da Türk-Sovyet görüşmeleri hala devam etmekteydi.⁷

Alman-Sovyet Paktı imzalanmadan 3 hafta kadar önce, 4 Ağustos 1939'da Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Terentieff, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek Türkiye ile SSCB arasında bir pakt ya da karşılıklı bir yardımlaşma antlaşması yapılması konusunda görüşmeler yapmak amacıyla Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmişti.⁸ Bu davet, Sovyet-Alman Paktı'nın imzalanmasından 1 gün sonra, 24 Ağustos 1939 tarihinde yazılı olarak da tekrarlandı. 4 Eylül günü ise Sovyet Büyükelçisi Saraçoğlu'nu tekrar ziyaret ederek son gelişmeler karşısında ülkesinin durumunu açıklayan bir notayı Türk Dışişleri'ne verdi. Buna göre Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç alınmadığından ve İngiltere ve Almanya'nın SSCB'ye karşı muhtemel bir komploya girmesini önlemek amacıyla Almanlarla saldırmazlık paktını imzalamıştı. Bu durumda, SSCB ile Türkiye

¹ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984, s.299.

² Oral Sander, **Siyasi Tarih: 1918-1994**, İmge Yayınları, Ankara, 2007, s.64-65.

³ Henry Kissinger, **Diplomasi**, (6.bsm.), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s.324.

⁴ **BCA**, 30.10.0.0/ 231.560.10

⁵ Sander, age., s.65; Armaoğlu, age., s.302.

⁶ Haluk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947**, Ankara, 1961, s.24-25.

⁷ Mustafa Aydın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2, 1939-1945", **Türk Dış Politikası, 1919-1980**, (ed.: Baskın Oran), İletişim, İstanbul 2002, s.418.

⁸ Ülman, age., s.25

arasında ilişkiler, tamamen değişen uluslararası ortamda yeniden değerlendirilmeliydi. Türkiye'nin bu teklife 8 Eylül'de olumlu yanıt vermesi üzerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu 15 Eylül'de SSCB'ye resmen davet edildi ve emrine tahsis edilen özel bir Sovyet savaş gemisi ve tren vasıtasıyla 25 Eylül 1939'da Moskova'ya ulaştı.⁹

Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti ve Sovyet yetkilileriyle yapacağı görüşmeler, yukarıda sayılan nedenler dolayısıyla Türkiye açısından çok büyük bir önem taşımaktaydı.

Ankara tarafından, Moskova'ya giden Türk heyetine, Sovyetler Birliği ile karşılıklı bir yardım ya da işbirliği anlaşmasının imzalanabilmesi için imkânların aranması ve görüşmelerin yapılması görevi verilmişti. Bunun yanında, Moskova'ya giderken Saraçoğlu'nun diğer bir amacı, imzaya hazır hale gelmiş ve 23 Eylül'de parafe edilmiş olan Türkiye-İngiltere ve Fransa arasındaki Üçlü İttifak ile Türk-Sovyet dostluğu arasında bir bağlantı noktası aramaktı. 1 ay önce Almanya ile anlaşma imzalamış olan SSCB'nin hedefi ise, Montreux'ü kendi çıkarlarına göre değiştirmenin yanı sıra, imzaya hazır Üçlü İttifak'ın içeriğini tam olarak öğrenmek ve bu arada Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaktı.¹⁰ Sovyetler, Moskova görüşmelerinin her aşamasında konuyu Montreux'de değişiklik yapılmasına getireceklerdi.

Samimi bir ortamda başlayan görüşmelerin ilk günü sona ererken, Molotov'un daha sonra görüşülmek amacıyla incelenmesi için Saraçoğlu'na vermek istediği bir kâğıtta, SSCB'nin Montreux'de yapılmasını istediği değişikliklere yer vermesi ve bunun üzerine Saraçoğlu'nun böyle bir kâğıda elini sürmeyi bile reddetmesi, müzakereleri daha ilk günden gerginleştirdi. 27-29 Eylül arasında Alman Dışişleri Bakanı Joachim Von Ribbentrop'un Moskova'ya gelmesi nedeniyle ara verilen görüşmelere, 1 Ekim'de Stalin'in de katılımıyla devam edildi. Toplantılara verilen arada Ankara, Saraçoğlu'na görüşmeleri sürdürmeye çalışması, asıl önemli olanın Sovyetler Birliği'nin niyetlerinin sağlıklı değerlendirilmesi olduğu, Sovyetlerle anlaşmaya varılamayacağı ya da kötü niyetlerinin olduğunun anlaşılması durumunda Ankara geri dönülmesi talimatını verdi.

1 Ekim'de Stalin'in de katılımıyla tekrar başlayan Türk-Sovyet görüşmelerinde yine Montreux'nün değiştirilerek Boğazların ortak savunulması ve Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak'ının taslağında birtakım değişikliklerin yapılması istekleri gündeme getirilince ilerleme kaydedilemedi.

Moskova'da Türk yetkililer ile Sovyet yetkililer arasında, 1 Ekim'den sonra 13 Ekim ve 15 Ekim'de birer toplantı daha gerçekleştirildi. Sovyetlerin Montreux'nün değiştirilmesi ve Boğazlarla ilgili talepleri, 13 Ekim'deki üçüncü ve 15 Ekimdeki dördüncü ve son toplantıda da tekrarlandı. Bu toplantılarda Saraçoğlu'na, Türkiye ile SSCB arasında imzalanması düşünülen Türk-Sovyet işbirliği anlaşmasıyla Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki taleplerinin bağlantılı olduğu, Sovyet taleplerinin reddedilmesi durumunda işbirliği anlaşmasının da yapılamayacağı ifade edildi.

Çeşitli kaynaklardan incelenerek özetlenirse, Moskova'da Türk-Sovyet ittifak anlaşmasının yapılabilmesi için Türkiye'nin kabul etmesi istenilen talepler şunlardı:

1. Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak olarak savunulması,
2. Montreux Boğazlar Rejimi'ne, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçemeyeceği garantisinin eklenmesi,
3. İngiltere ve Fransa ile girişilen ittifak müzakerelerinin istişareye çevrilmesi,
4. İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi durumunda Üçlü İttifak'ın geçersiz sayılması.¹¹

Bu talepler üzerine, görüşmelerden artık bir sonuç çıkmayacağını anlayan Saraçoğlu, geri dönme isteğini Sovyet yetkililere bildirdi. 3 gün olarak tasarlanan, fakat tam 23 gün süren ve Saraçoğlu'nun ifadesiyle "*daha ziyade bir boğuşma*" izlenimi veren görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Türk Dışişleri Bakanı, 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılarak 20 Ekim 1939 günü Türkiye'ye döndü. Türk Hükümeti tarafından, görüşmelerde öne sürülen Sovyet taleplerinin uygun bulunmadığı açıklaması yapıldı.¹² Ayrıca Türk Hükümeti, Moskova'daki görüşmelerden istenilen sonucun çıkmaması üzerine,

⁹ Aydın, age., s.418

¹⁰ Ülman, age., s.25; Aydın, age., s.419.

¹¹ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, SBF Yayınları, Ankara 1983, s.63-72; Rıfık Selim Burçak, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983, s.77-103; Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara 1968, s.140-148.

¹² Türk Hükümeti'nin yaptığı açıklamanın tam metni için bk. *Aynı Tarihi*, (Ekim, 1939), Nu.: 71, s.71-73.

Saraçoğlu henüz yoldayken, 19 Ekim 1939 günü, 23 Eylül'de parafe edilmiş olan Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifakı'nı imzaladı.¹³

Moskova görüşmeleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu görüşmelerde, özellikle Montreux'nün değiştirilmesi konusunda öne sürülen Sovyet talepleri Türkiye'yi rahatsız etmiş ve Türkiye'nin, Milli Mücadele yıllarından beri iyi ilişkiler ve işbirliği içinde bulunduğu Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmaya başlayarak Batılı devletlere yakınlaşmasına ve Batılı devletlerin desteğini aramasına neden olmuştur. Ayrıca Moskova görüşmeleri, savaştan hemen sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yaşanacak büyük bunalımın başlangıcı olarak da kabul edilebilir. SSCB'nin Moskova'da öne sürdüğü talepler, savaştan sonra bazı küçük değişikliklerle, daha sert bir diplomatik tavırla tekrarlanacak ve Türkiye için bir büyük tehdit oluşturacaktır.

II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri

II.Dünya Savaşı sırasında Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin ilişkilerini genel olarak iki dönemde inceleyebilmek mümkündür. Bu dönemlerden ilki Sovyetler Birliği'nin Almanya ile ittifak içerisinde olduğu, Ağustos 1939-Haziran 1941 arasındaki dönemdir. Diğer dönem ise, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı 22 Haziran 1941 tarihinden başlayarak savaşın sonuna kadar devam edecek olan Alman-Sovyet savaşı dönemidir.

Sovyet-Alman İttifakı Dönemi Türkiye-SSCB İlişkileri

Sovyet-Alman ittifakı döneminde, Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri gergin sürmüştür. 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle, savaş Akdeniz bölgesine yayıldı ve Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifakı gereği Türkiye'nin savaşa girmesi gerekti. İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'den savaşa katılmasını istemesi üzerine Türkiye, Sovyetlerle arasındaki 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması gereği durumu Sovyetler Birliği'ne bildirdi. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, bu durumu sert bir tepkiyle karşıladı. Sovyetlerin tepkisi üzerine Türkiye, Üçlü İttifak gereği aldığı sorumluluğun kendisi Sovyetler Birliği ile silahlı bir ihtilafa sürükleyemeyeceğini belirten, ittifak antlaşmasının II numaralı protokolünü öne sürerek savaş dışı kalmaya devam edeceğini ifade eden bir notayı, 13 Haziran günü İngiltere ve Fransa'ya sundu. Notada Türkiye'nin savaşa girmesi konusuyla ilgili şu ifadeler yer almaktaydı: "*Hariciye Vekili, İtalya'nın narbe girmesi üzerine, Büyük Britanya ve Fransa Büyükelçileri tarafından, hükümetleri namına yapılan teşebbüsü ve telkinleri Hükümete arzı müzaraat etmişlerdir. İşbu teşebbüs ve telkinleri dikkatle tetkik ettikten sonra Cumhuriyet Hükümeti, Üçlü Müahede'nin ikinci maddesinin bilâkaydüşart (şartsız olarak) tatbikinin bugünkü ahvalde Türkiye'yi Sosyalist Sovyetik Cumhuriyet Birliği ile silahlı bir ihtilafa sevk edebileceği kanaatine varmıştır. Binaenaleyh Hükümet bu Muahedenamenin asli cüzünü teşkil eden iki numaralı protokolün hükümlerine istinad etmeğe karar vermiştir.*"¹⁴ Ayrıca İngiltere de, Türk Ordusu'nun henüz savaşa katılacak kadar hazırlıklı olmadığını biliyor ve Fransa'nın da yenilerek savaştan çekildikten sonra Türkiye'nin savaşa katılmasıyla, savaşın Balkanlar ve Ortadoğu'ya doğru genişlemesinden de çekiniyordu. Bu yüzden İngiltere, bu dönemde Türkiye'nin kararına destek vermişti.¹⁵ Bu şekilde Türkiye, Sovyetler Birliği'nin de etkisiyle savaş dışı durumunu korudu.

Bununla birlikte, 1940 yılının Ekim ayından itibaren Almanya'nın Romanya'ya sızması Sovyetler Birliği'ni telaşlandırdı. Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'ın Alman etkisi altına girmesinden çekinmesi nedeniyle, iki ülke arasındaki nüfuz bölgeleri tartışmaları artarken, 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Paktı da zayıflamaya başladı. Savaşın Batı Avrupa'dan doğuya ve Balkanlar'a doğru yönelmesi, Nazi Almanyası ile Sovyetlerin zaten yapay olan işbirliğinde ciddi sorunlara yol açtı. Gerek Almanya gerekse İtalya SSCB'nin Balkanlar'a yayılmasını istemiyorlardı. Sovyetler ise, Almanya'nın artık kendi güvenlik bölgesine girdiğini görüyordu. Ayrıca Sovyetler Birliği, Boğazlar konusundaki fikrini de değiştirmemişti. Sovyetlerin, Boğazlarla ilgili taleplerinin değişmemiş olduğunu, 12 Kasım 1940'da Berlin'de yapılan Hitler-Molotov görüşmelerinden anlayabilmek mümkündür.

¹³ Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifakı'nın tam metni için bkz. **Düster**, 3.Tertip, C. 21, s.15-18.

¹⁴ Gürün, age., s.15-16

¹⁵ Ülman, age., s.27

Berlin'deki Nazi-Sovyet Görüşmelerinde Sovyetlerin Türkiye ile İlgili Talepleri

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında, Türkiye konusu Molotov'un 12 Kasım 1940 tarihinde başlayan 3 günlük Berlin ziyaretinde ele alındı.¹⁶ Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, görüşmelerde Sovyetlerin Montreux konusundaki memnuniyetsizliklerini anladıklarını, esasen Almanya'nın da hazırlanmasına hiçbir şekilde katılmadığı bu sözleşmenin bir kenara bırakılıp yenisinin Türkiye, SSCB, İtalya ve Almanya arasında düzenlenmesinden yana olduklarını belirterek, Almanya'nın her zaman Boğazlar rejiminde SSCB çıkarlarına uygun bir iyileştirme için etkin yardıma hazır olduğunu ekledi. Bu toplantıda, yeni Boğazlar sözleşmesinin ilke olarak savaş gemilerini ve ticaret filosunu serbestçe Akdeniz'e çıkartma dahil olmak üzere, SSCB'ye bazı özel ayrıcalıklar vermesi konusunda anlaşma sağlandı. SSCB, görüşmelerde ayrıca Ege adalarında ya da Boğazlarda bazı kontrol noktalarına sahip olmak istediğini de belirtti.

Sonunda SSCB, Almanya ve İtalya'yla "Türkiye'yi mevcut yükümlülüklerinden kurtarmak ve onu yavaşça kendileriyle işbirliği yapmak için kazanmanın" ortak çıkarları olduğu ve genel olarak, yürürlükteki Montreux'nün kaldırılması konularında anlaştı. Varılan anlaşmaya göre, Sovyetler herhangi bir zamanda savaş gemilerini sınırsız geçirme hakkına sahip olacak, Karadeniz ülkeleriyle Almanya ve İtalya hariç diğer ülkelerin savaş gemileri ilke olarak Boğazlardan geçemeyeceklerdi.

Esas konusu, dünyanın Mihver devletleriyle SSCB arasında nüfus bölgelerine ayrılması olan bu görüşmelerden sonra Moskova'ya dönen Molotov'a Ribbentrop, ayrılırken bir antlaşma taslağı verdi. Dünyayı Almanya, Japonya, İtalya ve SSCB arasında paylaştıran taslağın Türkiye'yle ilgili kısmında şunlar öneriliyordu: Türkiye, İngiltere'ye olan taahhütlerinden kurtarılarak Mihver'le işbirliği yaptırılmalı, yeni bir Boğazlar rejimi düzenlenerek SSCB'ye sınırsız geçiş hakkı verilmeli, Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılmalıdır.¹⁷

Ancak Hitler, büyük stratejik öneme sahip Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemiyordu. SSCB'nin Boğazlarla ilgili talepleri Almanya'yı rahatsız etmişti. Hitler, Berlin görüşmelerinden sonra, Sovyetler'le işbirliğini bitirme zamanının geldiğine karar vermişti. Berlin görüşmelerinden sonra SSCB'nin yeni taleplerini ilettiği 26 Kasım 1940 tarihli telgrafa cevap vermeyen Hitler, 18 Aralık 1940 günü, Rusya ile bir anlaşmaya varılamayacağını anladı ve kurmaylarına Rusya'ya karşı saldırıya hazır olma emrini verdi.¹⁸

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne Saldırması ve Türk-Sovyet İlişkilerinde Yumuşama Süreci

Sovyetler Birliği, Berlin görüşmelerinden sonra, Almanya ile imzaladığı saldırmazlık paktının uzun ömürlü olamayacağını anlamıştı. Bu nedenle, Almanya ile çıkabilecek muhtemel bir savaşta Türkiye'nin durumunu çok önemli gördüğü için Türkiye'ye karşı tutumunu yumuşatmaya başladı. Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Vişinski, 9 Mart 1941 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'a, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin zor durumundan faydalanarak ona saldırmasının söz konusu olmadığını, tersine eğer Türkiye'ye bir saldırı olursa 1925 Türk-Sovyet Paktı gereği Sovyetlerin "anlayışlı dostluğuna" güvenebileceğini bildirdi. Aynı günlerde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı yumuşama politikası uygulamaya başladığını gören ve Türk-Sovyet yakınlaşmasının ilerlemesinden çekinen Almanya, 17 Mart 1941 tarihinde, Berlin görüşmelerinin detaylarını ve Sovyetlerin görüşmelerde Türkiye üzerinde öne sürdüğü talepleri Türk yetkililere açıkladı. Böylece Türkiye, Berlin'de kendi üzerine yapılan Sovyet-Alman pazarlığını resmi olarak ilk kez 17 Mart 1941'de, İnönü'nün Hitler'e gönderdiği bir mektubu teslim etmeye giden Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede'ye Hitler'in bizzat aktarmasıyla öğrendi.¹⁹ Sovyetler Birliği'nin Berlin'deki taleplerini öğrenen Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği'nden 9 Mart'ta

¹⁶ Savaştan sonra Berlin'de ele geçirilen Nazi belgelerinde Berlin görüşmeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Belgeler ve ayrıntılar için bkz. Raymond James Sontag, James Stuart Beddie, **Nazi - Sovyet Relations, 1939 - 1941 (Documents from the Archive of the German Foreign Office)**, Didier, New York, 1948, s.216-256; Herold C. Deutsch, "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", (çev.: Fahir Armaoğlu), **Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 9, S.2, (1954), s.345-365.

¹⁷ Aydın, age., s.431-433.

¹⁸ Gürün, age., s.78; Ahmet Şükrü Esmir, "Hitler-Molotov Mülakatı ve Türkiye", **Siyasi İlimler Mecmuası**, C. 24, S 227, (Nisan 1954), s.88-91

¹⁹ Aydın, age., s.434.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'ne söylenenlerin resmen açıklanmasını istedi. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, 25 Mart 1941'de Türkiye'ye saldırma amacının olmadığını resmen açıkladı.²⁰

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Baltık'tan Romanya'ya kadar uzanan geniş bir cephe üzerinden Sovyetlere karşı saldırıya geçmesiyle, II.Dünya Savaşı'nın geleceğini en kesin biçimde etkileyen olaylardan birisi olan Alman-Sovyet savaşı başlamış oldu. Türkiye, aynı gün, Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki savaşta tarafsız olduğunu ilan etti.²¹ Böylece, 22 Haziran 1941 tarihine kadar tarafsız kalmış olan SSCB, kendisini savaşın içinde buldu. Savaşın başladığı tarihte Sovyetler ile İngiltere arasında hiçbir anlaşma yoktu. 1939'da Sovyetler ile İngiltere ve Fransa arasında bir işbirliği anlaşması için görüşmeler başlamış, ancak yukarıda da belirtildiği gibi Sovyetlerin Almanya ile saldırılmazlık paktı imzalaması üzerine bu görüşmeler kesilmişti. Ancak Sovyetlerin de savaşa katılmasıyla birlikte, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında bir ittifak ortamı oluştu. Bunun sonucu olarak, iki ülke arasında 12 Temmuz 1941 tarihinde "*Ortak Hareket Antlaşması*" imzalandı.²² Bu antlaşma gereği, Sovyetler Birliği'ne yardım ulaştırabilmek amacıyla İngiltere ve Sovyetler Birliği, 1941 Ağustosunda İran'ı işgal ettiler. Bu şekilde Sovyetler Birliği'ne, İngiliz-Sovyet işbirliğinin ilk 3 ayında 450 uçak, 22 bin ton kauçuk, 3 milyon çift ayakkabı ve savaş endüstrisi için gerekli madenler ulaştırıldı. Amerika Birleşik Devletleri de, Ekim ayında Sovyetler Birliği'ne 60 Milyon \$'lık bir yardımda bulundu. Savaş boyunca ABD'nin Sovyetlere yardımı artacak ve 11 Milyar \$'ı bulacaktır. Ortak işgalle, Sovyetler Birliği İran'ın kuzeyini işgal etmişti. Yapılan yardımlarla birlikte, kısa süre içinde Türk sınırına büyük bir Sovyet askeri gücü yığıldı. Sovyetler Birliği'nin Berlin'de Türkiye üzerine pazarlık yaptığının ortaya çıkması nedeniyle zaten gergin olan Türk kamuoyunda, İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile anlaşırken I. Dünya Savaşı'ndaki gibi Boğazları vaat ettiğine dair söylentiler çıktı. Bu çerçevede, Türkiye'nin olası endişelerini gidermek amacıyla her iki ülke, 10 Ağustos 1941 tarihinde aynı kapsamlı birer notayı Türkiye'ye sundular. İngiltere ve Sovyetler Birliği, notalarında genel olarak Boğazlar üzerinde herhangi bir tecavüze niyetleri olmadığını, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Montreux Rejimi'ne olan bağlılıklarına yer verdiler.²³

Ancak Sovyetler Birliği'nin tüm bu garantileri ve yumuşama politikası Türk idarecilerin Sovyetlere güvenebilmelerini sağlayamamıştır. Saraçoğlu'nun 1939'daki Moskova ziyaretinde yaşadığı olaylar ve Sovyet talepleri halen Türk idarecilerin Sovyetlere karşı geliştirmekte oldukları politikaları etkilemekteydi. Bunun bir örneği 27 Ağustos 1942 günü yaşandı. 27 Ağustos 1942 günü, Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen ile yeni Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu bir görüşme gerçekleştirdiler. Bu görüşmenin temel konusu Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa katılmasıydı. Şükrü Saraçoğlu, bu görüşme sırasında von Papen'e: "*Bir Türk olarak SSCB'nin yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, fakat bir başbakan olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık takip etmesinin şart olduğuna inandığını*" söyledi.²⁴ Türk idarecilerin 1939'daki Moskova görüşmelerini ve Sovyet taleplerini halen unutmadıkları açıktı. Aynı günlerde, Türkiye'nin kendilerine karşı bu güvensizliğini bilen Sovyetler Birliği de, Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşmasını engelleme gayretleri içerisindeydi. Düşürdükleri Alman uçaklarını onararak bu uçaklarla Türk sınırlarını ihlal etmek ve böylece Alman uçaklarının Türkiye sınırlarını ihlal ettiği izlenimini yaratmak da bu gayretlerin arasındaydı.²⁵

Alman-Sovyet Savaşı'nda Sovyet üstünlüğü ve Türk-Sovyet ilişkilerinin yeniden gerginleşmesi

Çok geçmeden, Türk idarecilerinin Sovyetlere karşı duyduğu güvensizliğin yersiz olmadığı ortaya çıktı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı yürüttüğü yumuşama ve işbirliği politikası, Almanya ile sürmekte olan Stalingrad Muharebesi'nin sonlarına kadar devam etti. Ancak, Sovyetlerin Stalingrad'da Almanları yenmesi ve savaşın gidişinin Sovyetler Birliği yararına değişmesi ile birlikte, Türkiye'ye karşı yürüttükleri yumuşama politikası da derhal değişerek, 1943'ün ilk aylarından itibaren tekrar 1941 öncesi durumuna dönmeye başladı.²⁶ Stalingrad çatışmaları devam ederken durumun Almanya için iyi

²⁰ Sovyet Hükümeti'nin açıklaması için bk. **Ayn Tarihi**, (Mart 1941), Nu.: 88, s.49.

²¹ **BCA**, 30.18.1.2/ 95.54.1

²² Armaoğlu, age., s.377.

²³ İngiliz ve Sovyet notalarının tam metinleri için bk. **Ayn Tarihi**, (Ağustos, 1941), Nu.: 93, s.40-41.

²⁴ Aydın, age., s.449-450.

²⁵ **BCA**, 30.10.0.0/ 232.562.11

²⁶ Fahir Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 13, S. 2, (Haziran 1958), s.165.

olmadığını gören Türkiye de, bunun uzun vadeli sonuçlarından endişe etmeye başlamıştı. Özellikle SSCB'nin böyle bir zaferden sonra Avrupa'nın hakimi olmasına Müttefiklerin engel olup olamayacağı konusu Türkiye'de endişe uyandırmaktaydı.²⁷ Türkiye, artık yalnızca savaş dönemi için değil savaş sonrası için de Sovyetler Birliği'nden kaygı duymaktaydı. 1943 yılının başlarından itibaren SSCB, İngiltere ve ABD, Türkiye'ye hemen savaşa girmesi için yoğun bir baskı uygulamaya başladılar.

Churchill ve Roosevelt, savaşın durumunu tartışmak amacıyla, 12-14 Ocak 1943 tarihinde Casablanca'da bir dizi görüşme yaptılar. Kaynaklarda *Casablanca Konferansı* olarak da yer alan bu görüşmelerde Türkiye'nin savaşa katılması konusu da gündeme geldi. Casablanca'da, Türkiye'nin savaşa girme konusunu Türk idarecilerle Churchill'in görüşmesi kararı verildi. Alınan karar sonucunda her iki lider, 25 Ocak'ta İnönü'ye ayrı ayrı birer mesaj göndererek Churchill'in kendisiyle buluşma teklifinin kabulünü istediler.

Adana Görüşmeleri (30 Ocak - 1 Şubat 1943)

İnönü'nün bu teklifi kabul etmesi üzerine Churchill ve İnönü, 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihinde Adana'da buluştular. İnönü-Churchill görüşmeleri, Yenice İstasyonu'nda Cumhurbaşkanı'nın özel vagonunda (Beyaz Vagon) yapıldı. Görüşmelerde Türk Heyeti'nde İnönü'yle birlikte Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu da hazır bulundular.

Adana görüşmelerinde Churchill, Türk idarecilere Stalingrad ve Kahire'de kazanılan başarılarla Türkiye üzerindeki Alman tehdidinin ortadan kaldırdığını, Sovyetlerin kuzeyden, Müttefiklerin ise Türkiye üzerinden güneyden harekete geçmeleri durumunda Almanları kısa sürede yenilgiye uğratabileceklerini, bu nedenle Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden Müttefiklerle birlikte savaşa girmesinin gerektiğini söyledi. İnönü ise Türkiye'nin savaşa girebilmesi için askeri açıdan donatılması gerektiğini, askeri açıdan yeterli güce ulaşmadan Türkiye'nin savaşa girmesinin mümkün olmayacağını ifade etti.

Adana görüşmelerinin diğer bir önemli noktası ise, Türk idarecilerinin Churchill'le görüşmeler sırasında Sovyetler Birliği'nden duydukları endişeyi açıkça dile getirmeleri oldu. Görüşmelerde Başbakan Şükrü Saraçoğlu Churchill'e, Türkiye'nin savaş sonrasında Sovyetler Birliği'ne karşı fiili garantiye sahip olmak istediğini, Avrupa'nın Slavlarla ve komünistlerle dolu olduğunu ve Almanya yıkıldığı takdirde, bütün yenilen devletlerin Bolşevikleşeceğini açıkça ifade etti.²⁸

Sonuç olarak, Adana'da Türkiye ile İngiltere arasındaki SSCB'nin savaş sonrası konumu üzerine görüş ayrılıkları açığa kavuştu. Bu konuda iki ülke arasında önemli görüş ayrılıkları olduğu anlaşıldı. Ama Türkiye'nin askeri açıdan güçlendirilmesi gerektiği ve Türkiye'nin savaşa katılmasa bile savaş-dışı durumunun Müttefiklerin yararına yorumlanması konusunda bir anlayış birliği oluştu.

Adana görüşmelerinden sonra resmi bir tebliğ yayınlanarak kamuoyu bilgilendirildi.²⁹ Bu tebliğ dışında Churchill, Adana görüşmeleri konusunda İngiltere'de bir konuşma yaptı. Churchill, konuşmasında özetle Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi ilişkilerin kurulmasını temenni ettiğini ve Türkiye'nin topraklarının ve haklarının korunması gerektiğini düşündüğünü söyledi.³⁰

1943 yılının Şubat ayına girildiğinde Türkiye, SSCB'nin savaş sonrası durumundan ciddi anlamda endişe etmekteydi. Türkiye, Almanya'nın tamamen yenilmesinin Avrupa'da SSCB etkinliğini arttıracığından ve kendisinin de Sovyet baskısı altında kalacağından kaygı duymaktaydı. Bu dönemde Türkiye, savaş sonrasında Almanya'nın Sovyetlere karşı bir denge gücü olarak ayakta kalmasını kendi çıkarlarına daha uygun görmekteydi. Ancak Müttefikler, Türkiye'yle aynı görüşte değillerdi. Türkiye halen savaşın dışında olduğundan, görüşlerine de fazla önem vermiyorlardı. Türkiye'nin 1943'deki bu öngörüsünün doğruluğu, ancak savaşın bitiminden birkaç yıl sonra anlaşılacaktı.

Churchill, Adana görüşmelerinin ardından görüşmenin sonuçlarını ve Türkiye'nin Sovyetlerden kaynaklanan kaygılarını Stalin'e ilettiler. Fakat Stalin'in 6 Şubat'ta verdiği cevaptan Türkiye'yi rahatlatacak bir Sovyet iyi niyet girişiminin gerçekleşmeyeceği anlaşılıyordu. Stalin, cevabında özetle Türkiye'nin

²⁷ Aydın, age., s.450.

²⁸ Fahir Armaoğlu, agm., s.167; Kamuran Gürün, a.ge., s.91.

²⁹ Görüşmelerle ilgili geniş bilgi veren resmi tebliğ için bk. **Aynı Tarihi**, (Şubat 1943), Nu.:111, s.110-140.

³⁰ **BCA**, 30.10.0.0/ 235.588.3

Almanya ile imzalamış olduğu saldırmazlık paktından* şikâyet ediyor ve Türkiye'nin SSCB ile iyi ilişkiler kurma isteğini doğrudan kendisinin ifade etmesini gerektiğini, yani bu konuda Türkiye'nin talepkâr olmasını istediğini belirtiyordu.³¹

Stalin'in bu cevabı üzerine hem Churchill'in, hem de Türkiye'nin girişimleriyle Türkiye ile SSCB arasında görüşmeler yapılmaya başlandı ve 12 Mart'ta Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalin, Molotov'a Adana görüşmeleri konusunda bilgi vererek Türkiye'nin iki ülke ilişkilerinin mümkünse daha samimi bir düzeye çıkartılmasına yarayacak yeni bir formülün bulunması için işbirliğine hazır olduğunu belirtti.³² Açıkalin ve Molotov, bu görüşmeden sonra 24 Mart 1943, 2 Nisan 1943 ve son olarak 28 Haziran 1943 tarihlerinde tekrar görüşülse de, bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamadı.³³

Quebec Konferansı

Doğu cephesinde Almanların Stalingrad'da durdurulması, Kuzey Afrika'da Müttefiklerin önemli başarılar elde etmesi ve Sicilya'nın ele geçirilmesi gibi gelişmelerin yaşanması sonucu, Fransa'ya yapılması planlanan çıkarmanın onaylanması ve savaşın gidişinin değerlendirilmesi amacıyla Churchill ve Roosevelt arasında 11-24 Ağustos 1943 tarihinde Quebec Konferansı düzenlendi. Konferansta Türkiye'nin savaşa katılma zamanının gelmediğine, bununla birlikte Alman baskısına karşı koyabilmesi için kendisine silah ve malzeme verilmesine devam edilmesine karar verildi. Buna karşılık Türkiye'den Alman gemilerini Boğazlardan geçirmemesi ve Almanya'ya yapılan krom sevkiyatını durdurması istenecekti.³⁴

Bununla birlikte SSCB, konferansta Türkiye'nin hemen savaşa girmesinde ısrar etti.³⁵ Sovyetlerin Quebec'de ve daha sonra savaş boyunca Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar etmelerinde öne sürecekleri neden, Türkiye'nin tarafsızlığının Almanya'nın işine yaradığı, Türkiye'den emin olan Almanya'nın tüm gücünü doğu cephesine yığdığı yönündeki görüşleri olacaktır. Ancak 1943'de zaten Almanya'yı durdurmuş olan Sovyetlerin, Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki ısrarının, savaş sürecinden çok savaş sonrası ile ilgili hesaplamalarından kaynaklanmakta olduğu, daha sonraki gelişmelerle birlikte açıklık kazanacaktır.

Quebec'deki konferans sırasında, 19 Ağustos 1943 günü Rusya'nın da katılımıyla üçlü bir toplantı yapılması üzerinde durulmuştu. Churchill ve Roosevelt bu amaçla, aynı gün Stalin'e bir mesaj göndererek Alaska'nın Fairbanks bölgesinde bir toplantı teklif etmişler, ancak Stalin cephedeki durumlar nedeniyle Rusya'dan ayrılamayacağını öne sürerek bu teklifi geri çevirmişti. Bu yazışmalar sonucunda, üçlü toplantı düşüncesi korunmakla birlikte, daha önce dışişleri bakanları arasında bir toplantı yapılması kararlaştırıldı. Stalin, bu toplantının da Rusya dışında yapılmasına sıcak bakmadığından toplantının Moskova'da yapılması kararlaştırıldı.³⁶

Moskova Konferansı

Eden, Hull* ve Molotov, Quebec'de alınan karar çerçevesinde, 19 Ekim 1943 tarihinde Moskova'da bir araya geldiler. Konferansta Molotov, Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki Sovyet isteğini tekrarladı. Eden ve Hull, Molotov'a itiraz etmediler ancak Eden, Türkiye'yi savaşa girmeye zorlamak yerine kendi arzusuyla savaşa girmesinin daha faydalı olacağını savundu. Eden'e göre Türkiye'yi savaşa zorlamak, karşılanamayacak askeri taleplerde bulunmasına neden olacaktı. Amerika ise, Türkiye'nin savaşa girmesi yerine tarafsız kalarak yalnızca hava üslerinin Müttefikler tarafından kullanılmasına izin vermesinin daha uygun olacağını belirtti. Çünkü Amerikalı yetkililer, Türkiye'nin savaşa girmek için talep edeceği yardımın sağlanması durumunda, Fransa'ya yapılması planlanan çıkarmanın gecikeceğini ve malzeme sıkıntısının yaşanacağını düşünüyorlardı.³⁷ Zaten 26 Ekim 1943

* Türkiye, 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalamıştı. Çalışmanın konusuyla doğrudan ilgili olmadığından ayrıca yer vermediğimiz bu paktın tam metni için bkz. **Düstur**, 3.Tertip, C. 22, s.1355.

³¹ Stalin'in cevabının ayrıntıları için bkz. Gürün, age., s.92-93.

³² Aydın, age., s.454.

³³ Armaoğlu, *agm.*, s.168.

³⁴ Ülman, age., s.41.

³⁵ Aydın, age., s.455.

³⁶ Gürün, age., s.98.

* Anthony Eden, İngiltere Dışişleri Bakanı; Cordell Hull, ABD Dışişleri Bakanı.

³⁷ Aydın, age., s.456.

günü, Cordell Hull'a Roosevelt'ten bu yönde bir talimat gelmişti. Aynı gün ABD'nin bu görüşünü bildiren Hull'a karşılık Molotov: "*Türkiye'nin savaşa girmesi gecikecekse niçin silah yardımı almaya devam etsin. Üs vermesini istemek kafi değildir. Türkiye'nin savaşa katılmasına şimdi ihtiyaç vardır. İleride o kadar lüzumlu olmayabilecektir. Bu sebeple Türkiye'den, üç devletin müştereken talepte bulunmaları teklifi bir kenara itilmemelidir*" şeklindeki Sovyet görüşünü açıkladı.³⁸ Hatta Molotov'a göre Türkiye'den savaşa girmesinin istenmesi bir telkin şeklinde değil bir "*emir*" şeklinde olmalıydı.³⁹

1 Kasım günü Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Harriman'ın da katılımıyla son bir toplantı düzenlendi. Yapılan görüşmeler sonucunda Molotov, İngiltere'nin Türkiye'deki hava üslerinin kullanılması yönündeki görüşüne olan itirazından vazgeçti. Buna karşılık İngiltere, Türkiye'den yıl sonuna kadar savaşa girmesinin istenmesini kabul etti.⁴⁰ Bu karara ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un da katılması istenmiş olsa da Hull bu isteğe yanaşmadı ve sözü edilen kararlar, İngiltere ile Rusya arasında gizli bir protokol olarak 3 Kasım gecesi imza edildi. ABD'nin imzasının olmamasına karşın, protokolün imzalanmasından birkaç gün sonra Roosevelt de bu karara katıldığını bildirdi.⁴¹

Moskova Konferansı'ndaki Sovyet görüşleri, Türkiye açısından önemlidir. Öncelikle 1943 Ekim sonunda SSCB, Alman saldırısını durdurmuştur ve artık savaştan galip çıkacağından emindir. Bu bakımdan Türkiye'nin savaşa girmesi, Sovyetler için 1941 ve 1942'deki kadar önemli değildir. Buradan Sovyetlerin, Türkiye'nin savaşa girmesini, savaşta faydalı olacağı için değil, savaş sonrasında karşısında işgal edilmiş ya da ordusu güçsüz kalmış bir Türkiye görmek istediği için talep etmiş olabileceği düşüncesi çıkartılabilir. Bu nedenle Türkiye'nin nasıl olsa savaşa girmeyeceğini düşünerek, Türkiye'ye silah yardımını durdurmak amacıyla "*savaşa girmezse silah yardımı almasın*" yönündeki Sovyet talebinin ortaya atılmış olduğu tahmin edilebilir.⁴² Bu dönemde Türk yetkililer de bu yönde kaygılar yaşamışlar ve Sovyetlerin Moskova'daki ısrarlarının arkasında farklı nedenler aramışlardır. Türk yetkililer, birçok görüşme ve yazışmalarında, bu ısrarın arkasında savaş sonunda Alman işgaline uğramış Türkiye'nin Sovyetler tarafından kurtarılması ya da karşılarında silah bakımından zayıflamış bir Türkiye'nin bulunması fikrinin olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴³ Türk idarecilerin bu kaygıları, Menemencioğlu'nun Kahire'de 5 Kasım'da Eden'le yapacağı görüşmeler sırasında söyleyecekleri ile daha net anlaşılabilir.

I. Kahire Konferansı

Eden, henüz Moskova'dayken, Menemencioğlu'na bir telgraf göndererek kendisiyle Kahire'de buluşmak istediğini bildirdi. Kabul edilen bu davet sonucu, 5 Kasım 1943'de Kahire'de iki taraf arasında görüşmeler yapıldı. Görüşmelerde özetle Eden, SSCB'nin yayılmacı olmadığını söyleyerek Türkiye'nin kaygılarını gidermeye çalıştı. Menemencioğlu ise Sovyetlerin savaşı kısaltmak için değil, belki de Türkiye'yi askeri açıdan zayıflatmak için bir an önce savaşa çekmeye çalıştığı konusundaki düşüncesini belirterek, Türkiye'nin savaşa girebilmesi için Sovyetlerin savaştan sonra da İngiltere ve ABD'yle yakın ilişkiler sürdüreceğine ve bu devletlerin engel olamayacağı hareketlere girişmeyeceğine ikna olması gerektiğini ifade etti. İngiltere ve Sovyetlerin Türkiye'den talepleri konusunda ise Eden, başlangıçta Türkiye'nin savaşa katılması konusunu ifade etti, Menemencioğlu'nun buna karşı tutum alması sonucu üs talebinde bulundu. Buna karşılık Menemencioğlu, bu talebin yerine getirilmesinin Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesi demek olacağını belirtti. Sonuç olarak Menemencioğlu, üs talebini reddetti, savaşa girme teklifini ise Hükümet'e arz edeceğini bildirdi. İngiltere'nin teklifleri, Hükümet tarafından değerlendirildi ve İngilizlere verilecek yanıt 17 Kasım 1943'de açıklandı. Buna göre Türkiye, kaçınılmaz olarak savaşa girmesine neden olacağı için üs teklifini kabul etmedi. Türkiye'nin savaşa girmesi teklifi ise, İngiltere'nin söz verdiği askeri yardımı henüz yapmamış olması ve Almanya'nın halen Türkiye'ye büyük zarar verebilecek askeri güce sahip olduğu gerekçeleriyle reddedildi. Karar 17 Kasım'da İngiliz Büyükelçisi'ne, 18 Kasım'da da Sovyet Büyükelçisi'ne bildirildi.⁴⁴

³⁸ Gürün, age, s.99-100.

³⁹ Armaoğlu, agm, s.169.

⁴⁰ Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, (5.bs.), Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1982, s.180-181.

⁴¹ Ülman, age., s.42.

⁴² Gürün, age., s.100.

⁴³ Aydın, age., s.457.

⁴⁴ Gürün, age., s.101-105; Aydın, age., s.458; I. ve II. Kahire görüşmelerinin ayrıntılı tutanakları için bk. Yuluğ Tekin Kurat, "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", *Bellekten*, C. 47, S 185, (Ocak 1983), s.295-338.

Menemencioğlu'nun Kahire'den ayrılmadan önce Eden'le yaptığı son özel konuşmada söyledikleri, Türkiye'nin bu dönemdeki kaygılarını ve Türk idarecilerin içinde buldukları psikolojiyi çok açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu açıdan, burada konuşmanın bir kısmını değiştirmeden vermek faydalı olacaktır. Bu özel konuşmada Menemencioğlu, Eden'e şunları söylemiştir:

"(...) Teklifiniz Türkiye'yi harcamaktır. Hem de sırf Rusları memnun etmek için lüzumsuz ve faidesiz harcamaktır. Ordumuzun taarruz kabiliyeti olmadığı ve buna sebep de Adana vaadlerinin yapılmaması olduğu aşikar iken üzerimize Alman kuvveti celbetmek tedafii gaye ile olamaz, ancak bize fiilen taarruz için olabilir. Çatalca hattımız dayanmaz da Almanlar İstanbul'u, Boğazları ve hinterlandı ele geçirirlerse bununla size ne faide temin olunabilir. Zafer-i nihaiyi mi bekleyeceğiz? Ruslar Almanları dövsün ve gelip İstanbul'u kurtarsın diye mi ümide düşeceğiz? O zaman Ruslar İstanbul'u benim için mi kurtarır? Alman hava taarruzuyla felce uğradıktan sonra size bir gün müfit olabilecek bir müttefiki en müziç bir yük haline getirmiş olmaz mısınız? Bütün bunlar meydana iken harbe girmezseniz size malzeme vermek güç, adeta imkansız olur sözleriyle bir daire-i feside içine girdiğinizi anlamıyor musunuz? Siz malzeme vermedikçe bizim harp kabiliyetimiz teessüs edemez ve binnetice harbe giremeyiz. Harbe girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz. Ne akılâne bir hareket, değil mi?"⁴⁵

Menemencioğlu'nun konuşmasından açıkça anlaşılacağı gibi, Türk idareciler bu dönemde savaşa girerek Alman işgaline uğramak ve işgalden Sovyetler tarafından kurtarılmak; savaşta zayıf düşerek Sovyet yardımına ihtiyaç duymaktan büyük bir kaygı duymaktadırlar. Bu kaygılara, henüz unutulmamış olan Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti de eklenince, Sovyetlere karşı büyük bir güvensizlik ortaya çıkmıştı. Türkiye, savaş sonunda Sovyetlere karşı kendini koruyabilecek askeri güce sahip olmak istiyordu.

Eden, Menemencioğlu'nun bu konuşmasını "anlayışla" dinlemiş ancak hak vermemiş, hak vermediği gibi itiraz da etmemiştir. Yalnızca Türk Hükümeti'nin kararını bir an önce beklediklerini söylemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Hükümet'in kararı İngiltere'ye 17 Kasım'da iletilmiştir.

"Üç Büyükler" in Tahran Konferansı

Moskova Konferansı'nda alınan karar gereği; Churchill, Stalin ve Roosevelt, 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihlerinde Tahran'da bir araya geldiler. Konferansın ilk oturumu 28 Kasım günü saat 16'da başladı ve 19.30'a kadar devam etti.⁴⁶ Bu oturumda Churchill, Türkiye'nin savaşa çekilmesinde ısrar etti. Churchill, ısrarının nedeni olarak Türkiye'nin savaşa girmesinin Boğazlar üzerinden SSCB'ye yardım olanağı doğuracağı yönündeki düşüncesini öne sürdü.⁴⁷ Buna karşılık Stalin, Türkiye'nin savaşa girmesi için ısrar edilmesinin yararlı olacağını söylemekle birlikte, savaşa gireceğini sanmadığını, o tarihe kadar yapılan tüm tekliflere rağmen savaşa girmemekte ısrar ettiğini ifade etti.⁴⁸ Ayrıca Stalin, Türkiye'yle savaşa girmesi için görüşmeleri ABD ve İngiltere'nin yapması gerektiğine inanıyordu. Stalin'e göre Türkiye, ABD ve İngiltere'nin müttefikiydi. Roosevelt ise, Türkiye'nin savaşa girmek için diğer cephelelerdeki hareketleri olumsuz etkileyecek miktarda yardım isteyeceğini düşündüğünü söyledi.

Konferansın ikinci gününde Churchill, bu toplantıdan sonra Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek için izleyeceği stratejiyi açıklarken, gerekirse üç büyük devletin çağrısına uymamanın özellikle Boğazların statüsüyle ilgili olarak önemli siyasi sonuçlar doğuracağını Türkiye'ye hatırlatılabileceğini ifade etti.⁴⁹ Boğazlar konusu 29 Kasım tarihli toplantılarda konuşulmadı, ancak 30 Kasım tarihli toplantıda Stalin, Boğazlar konusunu tekrar gündeme getirdi ve Churchill'e Montreux'nün revizyonu konusunu sordu. Ancak Churchill'den olumlu yanıt alamayan Stalin, bu konuyu konuşmak için zamanın ileride geleceğini söyledi.⁵⁰

Konferansın son gününde ise Türkiye'nin savaşa girmeye karar vermesinin, Müttefiklerden alacağı yardımın miktarına bağlı olacağı konusunda ortak bir görüş sağlandı. 1 Aralık gecesi tarafların imzaladığı bildiride Türkiye'nin yıl sonuna kadar Müttefikler tarafında savaşa girmesinin son derece arzu edilir olduğu vurgulandı.

⁴⁵ Gürün, age., s.103-104.

⁴⁶ **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler**, (çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, s.7

⁴⁷ Aydın, age., s.460.

⁴⁸ Stalin bu düşüncesini, "Türkiye'nin savaşa gireceğinden kuşkuluyum. Ne kadar baskı yaparsak yapalım savaşa girmeyecektir. Benim görüşüm bu" sözleriyle ifade etmiştir. **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.16.

⁴⁹ Aydın, age., s.461; **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.35-36.

⁵⁰ Gürün, age., s.110.

Tahran Konferansı'nın zabıtlarına ve genel olarak sonucuna Türkiye açısından bakılacak olursa, Müttefikler Türkiye'nin 15 Şubat 1944 tarihine kadar savaşa girmesini istemekte ve Türkiye'nin hava alanlarının da kullanılmasını talep etmekteydiler. Ayrıca Tahran'da, İnönü'nün Kahire'ye davet edilerek durumdan haberdar edilmesi de kararlaştırıldı. Sovyetler ise, artık Türkiye'nin savaşa girmeyeceğinden emin gibi görünüyordu. Fakat Türkiye'yi bu durumu açıkça ifade etmeye zorlayarak İngiliz-Amerikan ortak baskısına maruz bırakma ve bu şekilde Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle arasını bozma gayretine girdikleri söylenebilir. SSCB'nin, artık Türkiye'nin savaşa girip girmemesiyle fazla ilgilenmediği anlaşılabilirdi. Öyle ki, Churchill İnönü'nün Kahire'ye davet edilerek kendisine açıklama yapılmasını söylediğinde Stalin, İnönü'nün Kahire'ye gelmek istemeyebileceğini ifade etmiş, hatta "*İnönü'nün hastalanabileceğini*" söyleyerek dalga bile geçmişti.⁵¹ Ancak Stalin, Boğazlar ve Montreux rejiminin revizyonu ile ilgili konuşmanın zamanının geleceğini söylerken ciddiye ve bu zaman hiç de uzak değildi.

Tahran Konferansı'nda alınan karara uygun olarak Churchill ve Roosevelt, 1 Aralık günü İnönü'yü Kahire'ye davet ettiler. İnönü, görüşmenin eşit şartlar altında yapılacağını garanti edilmesi durumunda Kahire'ye gelebileceği yanıtını verdi.⁵² İsteğinin kabul edilmesi üzerine 4 Aralık sabahı Adana'ya geçen İnönü, buradan Roosevelt'in gönderdiği özel uçak ile Kahire'ye gitti. Kahire'ye giden uçakta İnönü ile birlikte Menemencioğlu ve Türk Dışişleri'nden bazı yetkililer de bulunmaktaydı.⁵³

II. Kahire Konferansı

Kahire'deki konferans 4-6 Aralık 1943 tarihinde yapıldı ve SSCB bu konferansa katılmadı. Churchill bu defa Türkiye'nin savaşa girmesinde şiddetle ısrar etti. Bu kez Müttefiklerin baskısı çok ağırdı. İnönü "*prensip olarak*" savaşa katılmayı kabul etti. Fakat, Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan yardım tamamen verilmedikçe savaşa girmeyecekti.⁵⁴ İngiltere, Türkiye'nin 15 Şubat 1944'e kadar girmesini isterken, İnönü, ordunun hazır olmadan aylarca Alman kuvvetleri karşısında yalnız kalabileceğini ve bu nedenle Türkiye'nin talep ettiği şekilde hazırlıklar bitirildikten sonra savaşa girmesi gerektiğini vurguladı. Tartışmaların bu noktada düğümlenmesi üzerine giderek daha çok Türkiye'nin görüşlerine yaklaşan ve İnönü'ye veda ederken "*siz derhal hazırlığa başlayınız ve bunu kendinizi bağlamadan yapınız*" diyen Roosevelt, 7 Aralık'ta Kahire'den ayrıldı.⁵⁵ Burada, İnönü ile Roosevelt arasında Kahire'de yapılan görüşmelerin bazı bölümlerinin aynen verilmesi faydalı olacaktır:

6 Aralık günü görüşmeler sona erdikten sonra Roosevelt, diğer kişilerden kendisini İnönü ve Menemencioğlu ile yalnız bırakmalarını rica etti. Türk tarafından tercüman olarak ayrıca Süreyya Anderiman, Amerikan tarafındansa yalnızca ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Steinhardt kaldı. Bu görüşmede Roosevelt, İnönü'ye, Tahran'da Stalin'le de görüştikleri, savaştan sonra planlanan Birleşmiş Milletler yapılanması hakkında bilgi verdi. Roosevelt, ayrıca son nokta olarak Dünyadaki tüm devletlerin başka devletlerin toprağında gözü olmadığını resmen ve törenle ilan edeceklerini, kendisinin bunun üzerine çalışacağını belirtti ve İnönü'ye, Ankara'da bu görüşü yaymak için Steinhardt ile Türk Dışişleri Bakanı'nın ortak çalışıp çalışamayacağını sordu.

İnönü: "*Memnuniyetle. ABD'den gelen fikirlere karşı büyük sempaticimiz vardır. Daima sizinle beraber olacağız. Siz Dünya nizamı ve sulh için bu şekilde çalışırsanız muhakkak memnuniyet verici neticeler elde edersiniz ve bütün insanıyet de size medyun olur.*"

Bu konferansta gösterdiğiniz hüsnüniyetten dolayı da size ayrıca müteşekkirim. Maalesef hareket ediyorsunuz. Fakat tekrar görüşeceğimizi ümid ederim."

Roosevelt: "*Ben sizin meselenizi tamamiyle anlıyorum. Ümid ederim ki 2-3 ay zarfında Almanlar çok daha az kuvvetli olacaklar ve Türkiye de savaş bitmeden önce muharebeye girecektir.*"

İnönü: "*Çok teşekkür ederim."*

Yarın ne netice alacağımızı bilmiyorum. Amerika'nın ve şahsen sizin yüksek hislerinize emniyetim vardır. Bizi 2 ay içinde savaşa sokmak istiyorlar"

(...)

⁵¹ Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, s.48.

⁵² Yuluğ Tekin Kurat, agm., s.317.

⁵³ Gürün, age., s.113.

⁵⁴ Armaoğlu, agm., s.171.

⁵⁵ Aydın, age., s.462-463.

Roosevelt: “Siz hazırlığa derhal başlayınız ve bunu angaje olmadan da yapınız.”

İnönü: “Sizin şahsiyetinizin, bana ve Türk Milleti’ne telkin ettiği sevgiden ve hayranlıktan dolayıdır ki ben buraya geldim. Ümid ederim bizi bırakmazsınız.”

Roosevelt: “Hayır, asla. Nasıl büyükbabam sözünü tutarak Yunanlılara bir harp gemisi göndererek yardım ettiyse, ben de sizi bırakmayacağım.”⁵⁶

Bu konuşmada, İnönü’nün, Amerika Birleşik Devletleri’nin politikasını Türkiye’nin çıkarlarına daha uygun bulduğunu ve ABD politikasına karşı sempati beslediğini de Roosevelt’e şahsen ifade ettiğini görebiliriz. İnönü’nün bu politikasında, İngiltere’nin Türkiye’yi derhal savaşa sokmak için baskı yapması ve Türk idarecilerin gerekli hazırlıklar yapılmadan savaşa girmek istememeleri önemli rol oynamıştır. Ayrıca Türk idareciler, İngiltere’nin Türkiye’yi SSCB istediği için savaşa sokmak istediğini de düşünmektedirler. Amerika, Türkiye’nin derhal savaşa girmesi konusunda İngiltere kadar ısrarcı değildi ve Roosevelt, Türkiye’ye bu konuda daha anlayışlı davranıyordu. Tüm bu nedenlerle, bu dönemde ABD’nin siyaseti Türk idarecilere İngilizler’in siyasetinden daha uygun görünmekteydi. Türk idarecilerin ABD’ye olan bu yaklaşımları, savaş sonrası dönemde Türk dış politikasının yönünü belirleyecektir.

7 Aralık 1943 tarihinde yapılan son oturumdan sonra Kahire’de sonuç olarak İnönü, “*prensip olarak*” savaşa girmeyi kabul etti. Askeri bir plan hazırlanmasına ve Türkiye’ye yapılacak yardımın miktarının belirlenmesi için Ankara’da Türk ve İngiliz askeri yetkililer arasında çalışmalar yapılmasına karar verildi. İnönü, prensip olarak savaşa katılmayı kabul etmesine karşın, savaşa giriş tarihiyle ilgili kesin bir yükümlülük altına girmedi. Ayrıca Sovyetler Birliği, Tahran’da alınan kararın aksine Kahire’deki görüşmelere katılmadı. SSCB, Türkiye’nin savaşa girmesi konusunda fikrini değiştirmişti. Stalin, artık Almanya’yı tek başına yenebilecek kapasiteye ulaştığını düşündüğünden, Balkanlar’da Müttefik askeri görmek istemiyor, ayrıca savaşa girmesi karşılığında Türkiye’ye yardım edilmesine de sıcak bakmıyordu. SSCB, savaş sonrası Türkiye’yle yalnız kalmak ve taleplerini doğrudan iletme istiyordu.

Kahire’de alınan karar gereği, Ocak 1944 başlarında Ankara’da Türk-İngiliz askeri uzmanlarının görüşmeleri başladı, ancak 3 Şubat 1944’de herhangi bir sonuç alınmadan kesildi.⁵⁷ İngilizler, Türkiye’nin sevkıyatı savaşın sonuna kadar devam edecek ve dolayısıyla Türkiye’nin savaş bitene kadar dışında kalmasını sağlayacak çok miktarda savaş malzemesi istediğini iddia ettiler. Türk idarecilerse, İngilizlerin Sovyetler ve Yunanlılara Balkanlar ve Ege adalarında bazı vaatlerde bulunmalarından endişeliydiler. Hatta Menemencioğlu, kişisel bir mektubunda İngiltere’yi Sovyetlerle nüfus bölgeleri konusunda anlaşarak onlara Balkanlar’da serbesti tanımakla ve Türkiye’yi savaşa sokmaya çalışmakla suçladı. İngiliz askeri heyetinin Türkiye’yi terk etmesinden bir gün sonra, İngiliz Dışişleri, Amerikan Dışişleri’ne gönderdiği bir telgrafla görüşmelerin kesildiğini ve Türk-İngiliz ilişkilerinin dondurulduğunu bildirerek Amerika’dan da aynı şekilde davranmasını istedi. 7 Şubat 1944’de ABD’nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt’a ilişkileri soğutma talimatı gönderildi. 2 Mart’ta İngiltere, 1 Nisan’da da ABD Türkiye’ye yaptıkları silah ve malzeme yardımını durdurdular. Böylece Türkiye ile Müttefikler arasındaki ilişkiler en alt düzeye inmiş oldu.⁵⁸

Türkiye ile Müttefikler arasındaki gerginliğe, Haziran ayının ilk günlerinde SSCB de katıldı. SSCB, 5 Haziran’da Boğazlardan “*ticaret gemisi*” olarak geçirilen bazı Alman gemilerinin aslında yardımcı savaş gemileri olduğunu iddia etti. Bu durum Türkiye ile SSCB ve İngiltere arasında yeni bir gerginlik yarattı. Bu gerginliğin sonucunda, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, kendisinin son günlerde izlediği politikayı Hükümet’in onaylamadığı gerekçesiyle istifa etti. Yaklaşık 2 ay sonra, bu göreve Hasan Saka getirildi. Alman yenilgisinin kesin görüldüğü bu dönemde, “*Alman sempatisanı*” olarak bilinen Menemencioğlu’nun, Müttefikler ve Sovyetler ile yakınlaşmak isteyen Hükümet tarafından görevden alınmış olduğu da düşünülebilir.* Menemencioğlu, istifasından yaklaşık 6 ay kadar sonra, Kasım 1944’de Paris Büyükelçiliği görevine atandı.⁵⁹

⁵⁶ Gürün, age., s.120-121.

⁵⁷ Gönlübol, age., s.187-188.

⁵⁸ Aydın, age., s.465. Armaoğlu, Türkiye’ye Müttefik silah sevkıyatının durdurulma tarihi olarak 7 Şubat 1944’ü vermiştir. bk. Armaoğlu, agm., s.172.

* Zaten bu aylarda, Cumhurbaşkanı İnönü ve Türk Hükümeti’nin SSCB’ye yaklaşma girişimleri, dış politika kadar iç politikada da kendini göstermekteydi. Mayıs başından itibaren hükümet, Turancılara karşı sert tedbirler aldı. İnönü, 19 Mayıs 1944’de Gençlik Bayramı dolayısıyla yaptığı konuşmasında, turancıları mahkum ediyor ve Sovyet Rusya’nın Milli Mücadele’de yaptığı

Menemencioğlu, istifa etmeden kısa süre önce, 22 Mayıs 1944 günü SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Sergei Vinogradov'la bir görüşme yaptı. Kısaca, Menemencioğlu bu görüşmede iki ülkenin ilişkilerinin iyileşmesi üzerinde durdu. Bu konuyla ilgili yanıt, Molotov'dan 5 Haziran 1944 günü geldi. Molotov, yanıtında özetle Türkiye ile Sovyetler arasında bir işbirliği ve yakınlaşmanın olması için Türkiye'nin Almanya ile bağlarını derhal kesmesi gerektiğini, bu gerçekleşmedikçe Sovyet tutumunda bir değişikliğin mümkün olmayacağını ifade etti. Türkiye, bundan sonra da Mayıs ve Haziran aylarında Sovyetler Birliği'ne ilişkilerin iyileşmesi için taleplerde bulundu, ancak Sovyetlerin olumsuz ve sert tutumu nedeniyle iki ülke arasında herhangi bir yakınlaşma sağlanamadı.⁶⁰

6 Haziran 1944'de başlayan Normandiya Çıkarması (İkinci Cephe) ile birlikte Almanya'nın yenilgisi ve Avrupa'daki savaşın bitmesine giden süreç daha da hızlandı. 30 Haziran 1944'de İngiliz Büyükelçisi, Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek bir nota verdi. İngiliz notasında, ikinci cephenin açılmasından sonra oluşan yeni durum nedeniyle, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve ticari ilişkilerini kesmeyi göze alması zamanının geldiği ve ancak bu şekilde savaş sonrası milletlerarası bir rol oynayabileceği belirtiliyordu. Ayrıca notada Türk politikası ile ilgili "karanlık ve karışık" gibi soğuk ve sert ifadeler de yer almaktaydı.⁶¹

İngiliz notasında dikkat çeken başka bir nokta da Türk-İngiliz ittifak ilişkilerinden hiç söz edilmemiş olmasıydı. O zamana kadar Türkiye'ye sürekli ittifak yükümlülüklerini hatırlatan ve savaşa girmesini isteyen Müttefiklerin savaş sonu yaklaşırken ve artık savaş sonrasıyla ilgili düzenlemeler ortaya konulurken bu ilişkiyi yazışmalarından düşürmüş olmaları Türkiye'yi aniden endişeye sevk etti. Saraçoğlu'nun konunun üzerine gitmesi sonucu İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, 1939 Üçlü İttifakı'nın hala yaşamakta olup olmadığını denedikleri cevabını vermişti. Fakat bu cevap, Türk Hükümeti'nin savaş sonunda savaştan güçlenerek çıkacak Sovyetlere karşı yalnız bırakılabileceği konusundaki korkularını azaltmaktan çok uzaktı.

Bu gelişmeler üzerine Saraçoğlu, 3 Temmuz'da iki ülkenin büyükelçilerini bakanlığa davet etti. Saraçoğlu bu görüşmede özetle, Almanya'yla ilişkilerin kesilmesi karşılığında savaş sonrası görüşmelerde Türkiye'ye de yer verilmesi, kesilen yardımların tekrar başlatılması, Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesi taleplerinde bulunarak, ancak bunlar karşılırsa Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesebileceğini bildirdi. Üç ülke arasında bu görüşmeler devam ederken SSCB, Müttefiklere Türkiye'nin Almanya'yla ilişkilerini kesmesinin artık yeterli olmadığını, İngiltere'nin, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Moskova ve Tahrân'da alınan kararlara uygun hareket etmeyerek Türkiye'ye yeni tekliflerde bulunduğunu ileri sürerek durumu protesto etti.⁶²

Sovyet tutumuna rağmen Amerikalılar ve İngilizler, 23 Temmuz 1944'de Türkiye'nin tekliflerini kabul ettiklerini bildirdiler.⁶³ Türk Hükümeti de, TBMM'nin de onayını alarak 2 Ağustos 1944'de Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesti.⁶⁴

Türkiye'nin Almanya'yla ilişkilerini kesme kararını SSCB'yi memnun etmek için değil, İngiltere ve ABD'nin girişimleri sonucu almış olması, SSCB'nin Türkiye'ye karşı sertliğinin artmasına neden oldu. Hatta 22 Temmuz'da Washington'daki Sovyet Büyükelçisi, Türkiye'nin savaşa girişi konusunda Sovyet Hükümeti'nin görüşü olarak Amerikalılara ilettiği nota, Türkiye'nin savaşa girişi meselesinin uzun görüşmeler ve yarım tedbirlerle geç bırakıldığını ve o günkü şartlar altında artık bir anlam taşımadığını ifade ettikten sonra, artık Türkiye üzerindeki baskının kesilerek "tamamen kendi kaderine bırakılması" gerektiğini bildirdi. Zaten Müttefikler de artık Türkiye'nin savaşa girmesiyle ilgilenmiyorlardı. Türkiye'nin 2 Ağustos'ta ilişkileri kesme kararının savaşa giriş için ilk adım olacağını belirtmiş olmasına rağmen bu konuda daha sonra Müttefiklerden hiçbir talep gelmemişti. Bir görüşme sırasında İngiliz Büyükelçisi Saraçoğlu'na konuyla ilgili olarak "Türkiye'nin savaşa girmesinin bir değer ifade etmek için fazla geç" olduğunu bile söylemişti.

Savaşın sonu yaklaşırken Türkiye'ye karşı giderek sertleşen Sovyet tavırlarını gören Türkiye, İngiltere ve ABD'nin artık kendisine ihtiyaçlarının kalmamış olmasından büyük kaygı duymaktaydı. Bu

yardımlardan söz ediyordu. Bk. Armaoğlu, agm., s.172; İnönü'nün konuşmasının metni için bk. **Ayın Tarihi**, Nu.:126, (Mayıs 1944), s.23-29.

⁵⁹ **BCA**, 30.18.1.2/ 106.78.8

⁶⁰ Gürün, age., s.126-128; Armaoğlu, agm., s.173.

⁶¹ Gürün, age., s.128.

⁶² Aydın, age., s.469.

⁶³ Armaoğlu, agm., s.173; Gürün, age., s.131; Aydın, age., s.469.

⁶⁴ TBMM'de konuyla ilgili yapılan görüşmelerin tutanakları için bk, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 7, C. 13, s.3-11.

dönemde Türkiye, giderek artan SSCB kaygıları karşısında tek güvence unsuru olarak Ekim 1939 Üçlü İttifakı'nı görmekteydi. Ama Churchill'in 9 Ekim 1944'deki Moskova ziyareti ve buradan sızan haberler Türkiye'nin kaygılarını daha da arttırdı. Artık Türkiye'nin savaşa katılmasının, savaşın sonucu ve süresi üzerinde etkisi olamayacağını düşünen Churchill, bu dönemde Stalin'in savaş sonu düzenlemeleri çerçevesinde Montreux'nün değiştirilmesi konusundaki olası talepleriyle daha çok ilgilenmekteydi. Nitekim Stalin'le Churchill arasında savaş sonu nüfuz bölgelerinin de tespit edildiği bu görüşmelerde,* İngiltere SSCB'nin Montreux'nün değiştirilmesi taleplerini prensip olarak kabul ediyor ve SSCB'nin daha sonra ayrıntılı tekliflerini Müttefiklere iletmesini istiyordu. Bu görüşmelerle birlikte Sovyetlerin Türkiye üzerindeki talepleri Yalta ve Potsdam Konferansları'nda daha da netleşecektir.

“Üç Büyükler” in Yalta Konferansı

1945 yılı geldiğinde, artık Mihver devletlerinin yenilgiye yaklaşmakta oldukları belliydi. Avrupa'ya verilecek düzenin esaslarını tespit etme zamanı gelmişti. Bu nedenle üç büyükler, 4-11 Şubat 1945 tarihinde Kırım'da Yalta Konferansı'nı düzenlediler.⁶⁵ İlk oturum 4 Şubat 1945'de Livadya Sarayı'nda yapıldı.⁶⁶

Konferansta Türkiye, 10 Şubat'taki toplantıda Stalin'in Boğazlar meselesi ve Montreux'nün durumunu ortaya atmasıyla gündeme geldi. Stalin'e göre Montreux olayların gerisinde kalmıştı ve oluşan yeni şartlara uydurulmalıydı. Japonya bile Boğazlar statüsünde Rusya'dan daha büyük bir role sahipti. Stalin, özellikle Türkiye'nin sadece savaş zamanında değil, savaş tehlikesi durumunda da Boğazları kapatma hakkına sahip olmasından rahatsızlık duyuyor ve Boğazlarda serbest geçiş rejimi talep ediyordu. Zaten Türkiye'ye “*Sovyetlerin boğazını sıkıma hakkı veren*” bu durumun kabulü mümkün değildi. Roosevelt ve Churchill'in de konuya olumlu yaklaşımları sonucu, Sovyetlerin Boğazlarda ne gibi düzenlemeler yapılabileceği konusundaki önerilerini, yakında bir araya gelecek olan üç ülkenin dışişleri bakanları toplantısında sunmaları kararlaştırıldı.⁶⁷

Ayrıca konferansın 8 Şubat günü yapılan beşinci oturumunda Birleşmiş Milletler teşkilatının kurulması için 25 Nisan 1945'de Francisco'da yapılacak konferansa hangi devletlerin davet edileceği konusu görüşüldü. Eden, o tarihe kadar Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'nu imzalamış olan devletlerin davet edilmesini teklif etti. Görüşmeler sırasında Türkiye'nin davet edilip edilmeyeceği de konuşuldu. Churchill, savaş başlamadan az önce, çok tehlikeli bir dönemde Türkiye'nin İngiltere ile bir ittifak imzaladığını (Üçlü İttifak), Türklerin, savaş başladığı zaman ordularının büyük bir savaş için yeterince hazır olmadığına inandıklarını, yine de Türkiye'nin tutumunun dostça ve her bakımdan yararlı olduğunu söyledi. Bunun üzerine Roosevelt, Türkiye'nin 1 Mart'a kadar ortak düşmana savaş ilan etmesi şartıyla davet edilecek ülkeler arasına alınacağını söyledi.⁶⁸ Alınan karar da bu oldu.

Yalta Konferansı'ndan sonra, İngiltere Büyükelçisi 20 Şubat 1945'de Birleşmiş Milletler'e ortak üye olabilmesi için Türkiye'nin 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini tebliğ etti.⁶⁹ Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti.⁷⁰ Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye, 6 Mart 1945'de San Francisco Konferansı'na davet edildi.⁷¹

Sarper-Molotov Görüşmesi, SSCB'nin Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı Feshedişi ve Savaş Sonunda Sovyet Taleplerinin Tekrar Gündeme Gelmesi

* Bu görüşmeler genel olarak “*Yüzdeler Anlaşması*” olarak anılır. Kissinger; Churchill'in, Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki ilerleyişini durdurmaya gücünün yetmeyeceği için bu görüşmeleri yaptığını ve nüfuz kürelerini belirlediğini ifade etmektedir. Görüşmelerde Churchill, bir kağıt parçası üzerine nüfuz küreleri düzenlemesini çizmiş, yüzde olarak belirtmiş ve Stalin'e vermiştir. Stalin, bu bölüşmeyi derhal kabul etmiştir. Kissinger, age., s.394-395.

⁶⁵ Armaoğlu, “agm.”, s.174; Robin Edmonds, “Yalta and Potsdam: Forty Years Afterward”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, Vol.62, Nu.: 2, (Spr.1986), s.198-201

⁶⁶ *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları*, s.65.

⁶⁷ Aydın, age., s.472; Armaoğlu, agm., s.174-175.

⁶⁸ *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları*, s.130-131.

⁶⁹ Gürün, age., s.138.

⁷⁰ Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi konusunda Meclis'te yapılan görüşmelerin tutanakları ve karar metni için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 7, C. 15, s.126-130.

⁷¹ *Ayn Tarihi*, Nu.:136, (Mart 1945), s.250.

Ancak Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi, Sovyetler Birliği'ni yumuşatmaya yetmedi; SSCB'nin Türkiye politikasına hiçbir etkisi olmadı. 19 Mart 1945 günü, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, bir danışma toplantısı amacıyla Ankara'ya çağırıldı. Aynı gün, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'ye dönmek üzere olan Selim Sarper'i bakanlığa davet etti. Selim Sarper'le görüşmesinde Molotov, artık günün şartlarına uymadığı ve “*esaslı değişiklikler*” gerektirdiği düşüncesiyle, Sovyet Hükümeti'nin, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Anlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiğini Selim Sarper'e bildirdi.⁷² Böylece, Türkiye'nin savaş boyunca çekindiği, başına gelmişti.⁷³ İkinci Dünya Savaşı, 7 Mayıs'ta Almanya, 14 Ağustos'ta da Japonya'nın teslim olmasıyla fiilen sona erdiğinde, Türkiye savaş dışı kalmayı başarmıştı. Ancak bundan sonra, Alman yenilgisi nedeniyle Doğu Avrupa'daki dengenin SSCB yararına bozulması sonucu ortaya çıkan tehlikeli ortamda varolma mücadelesi vermek durumunda kalacaktı. Sovyetlerin işgalci ya da kurtarıcı olarak Türkiye topraklarına adım atmaları önlenmişti ama şimdi Sovyet tehlikesi başka bir biçimde Türkiye'nin karşısındaydı. Şükrü Saraçoğlu'nun Adana Konferansı'nda Churchill'e söyledikleri gerçekleşmişti.

Türkiye, Sovyet tehlikesini önlemek için, Sovyetlerle anlaşma yollarını aramaya başladı. 4 Nisan 1945 tarihinde Sovyet Hükümeti'ne cevabi bir nota veren Türk Hükümeti, “(...) *Feshedilen muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun yeni bir akdin ikamesi hususundaki Sovyet telkinini kabul eyler ve bu konuda kendisine yapılacak teklifleri en büyük dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunduğunu bildirir*”⁷⁴ diyerek, yeni bir anlaşma için Sovyet teklifini beklemeye başladı. Türkiye'nin beklediği Sovyet yanıtı, 2 ay sonra, 7 Haziran 1945 günü geldi. Molotov, 7 Haziran 1945 günü saat 18'de Sarper'i kabul etti. Görüşmede Molotov, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeni bir işbirliği anlaşmasını imzalanması için gerçekleştirilmesi gereken Sovyet taleplerini sıraladı:

1. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın çizdiği Türk-Sovyet sınırının, Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesi. Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesi;
2. Boğazların savunmasında Sovyetler Birliği'nin de ortak olması. Bunun için Boğazlarda Sovyetlere deniz ve kara üslerinin verilmesi.;
3. Montreux Sözleşmesi'nin belirlemiş olduğu Boğazlar rejiminin değiştirilmesi. Bunun yerine Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir ikili antlaşmanın imzalanmasıydı.⁷⁵

Molotov Sarper'e, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın Sovyetlerin zayıf oldukları bir zamanda imzalandığını; ancak şimdi Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere verilerek bu antlaşmadaki “*haksızlıkların*” giderilmesi gerektiğini söylüyordu. Ayrıca Molotov, Boğazlar konusunda, 200 milyonluk bir insan kitlesinin Türkiye'nin iradesine bağlı olduğunu ve Sovyetlerin bu durumda Boğazların emniyetinden emin olamayacaklarını da belirterek Boğazlarda ortak savunma ve üs talep ediyordu.⁷⁶

Sarper, Ankara'ya danışma gereği duymadan Sovyet taleplerini reddetti. Sarper ve Molotov, 18 Haziran 1945 günü tekrar görüştüler ancak Sovyet taleplerinde bir değişiklik olmadığından ilerleme sağlanamadı. Bu arada Türk Hükümeti, 19 Mart 1945'deki Sarper-Molotov görüşmesinden sonra destek için İngiltere'ye de başvurmuştu. O günlerde İngiltere'de bulunmakta olan Açıkalin'a talimat gönderilerek Eden'le bu konuda görüşmesi istendi. Ancak savaşta büyük zarar görmüş olan İngiltere, Türkiye'ye o sırada ihtiyacı olan desteği veremiyordu.⁷⁷

⁷² **Ayn Tarihi**, Nu.:136 (Mart, 1945), s.52.

⁷³ Aydın, age., s.472.

⁷⁴ 4 Nisan 1945 tarihli Türk notasının tam metni için bkz. **Ayn Tarihi**, Nu.:137, (Nisan 1945), s.63.

⁷⁵ Erel Tellal, “SSCB'yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, (6.bsm), (Editör: Baskın ORAN), İletişim, İstanbul, 2002, s.502; Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Akis Yayınları, Ankara, 1971, s.25-29; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968, 257-264; A.R. De Luca, “Soviet-American Politics and the Turkish Straits”, **Political Science Quarterly**, Vol. 92, Nu.: 3, (1977), s.512

⁷⁶ Gürün, age., s.144-145.

⁷⁷ Gürün, age., s.140-141.

“Üç Büyükler” in Potsdam Konferansı ve Sovyet Taleplerinin Potsdam’a Taşınması

Türkiye'nin Sovyetlerle sıkıntılı bir dönem yaşadığı bu günlerde, ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında, Berlin'de, 17 Temmuz - Ağustos 1945 tarihinde Potsdam Konferansı düzenlendi. Roosevelt'in 12 Nisan 1945'deki ölümü nedeniyle, ABD'nin yeni Başkan Truman tarafından temsil edildiği bu konferansta görüşülen en önemli konulardan birisi de Boğazlardı.

Konferansın 2.gününde, 18 Temmuz gecesi yemekte Stalin, Churchill'e Türkiye ile SSCB arasındaki ittifakın ancak aralarındaki anlaşmazlıkların çözülmesiyle mümkün olacağını, fakat Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ı Sovyetlere geri vermeyi ve Montreux'yü tartışmayı reddettiğini söyledi. Daha sonra, 23 Temmuz gecesi başka bir yemekte Stalin Churchill'e dönüp “Eğer Marmara’da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse o zaman Dedeoğaç’ta bir üs alamaz mıyız?” diye sorarak Boğazların denetimi ile ilgili niyetini açıkça dile getirdi. Boğazlar konusu, 24 Temmuz’da, görüşmelerin yedinci oturumunda da gündeme geldi ancak konferanstan sonra çözülmek üzere etelendi.⁷⁸

Konferans boyunca Churchill, Boğazlarda SSCB'nin istediği yönde bir değişikliği desteklediğini ama bunun Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma koşuluna bağlı bulunduğunu ifade etti. Değişikliğin çok taraflı yapılması gereğinin altını çizdi. Ayrıca Churchill, SSCB'nin Boğazlarda üs talebini kabul etmeyeceğini bildirdi. Churchill'in düşündüğü çözüm, Japonya'yı Montreux'den çıkartarak Rusya'nın Akdeniz'e çıkmasını sağlayacak değişiklikler yapmaktı. Truman ise, Boğazların uluslararası güvence altına alınarak serbest geçiş rejiminin uygulanması görüşündeydi. Stalin ise, bu tekliflerin Boğazlarda üs taleplerinin yerine geçemeyeceğini bildirdi.⁷⁹ Sonuç olarak, konferansta Boğazlar, Montreux’de yapılacak değişikliğin ayrıntıları ve SSCB'nin Türkiye’den toprak talepleriyle ilgili kesin bir görüş birliği oluşmadı. Yalnızca, konferans sonunda kabul edilen protokolün 16.maddesinde üç hükümetin o günkü koşullara yanıt vermediği için Montreux’de değişiklik yapılması gerektiği konusunda görüş birliğine vardıkları açıklandı. Konunun, her bir tarafın Türkiye’yle doğrudan görüşmeler yoluyla ele alınması ve her üç devletin de görüşlerini ayrı ayrı Türkiye’ye bildirmeleri kararlaştırıldı.⁸⁰

Potsdam’da alınan karar gereği, ABD, Boğazlarla ilgili görüşünü 2 Kasım 1945 tarihli nota ile Türkiye’ye bildirdi.⁸¹ ABD notasında, Montreux’de şu değişikliklerin yapılması istenmekteydi:

1. Montreux Sözleşmesi’ne göre, Türkiye’nin katıldığı bir savaşta, yabancı devletlerin ticaret gemileri ancak bazı kayıt ve şartlara uyarak Türk Boğazları’ndan geçebilirler.(Madde 5) Amerikan Hükümeti’ne göre sözleşmenin bu hükmü değiştirilmeli ve bütün devletlerin ticaret gemileri, barış zamanında olduğu gibi savaş sırasında da, Süveyş ve Panama Kanalları rejimine benzer bir şekilde Türk Boğazları’ndan serbestçe geçebilmelidir.

2. Montreux Sözleşmesi’ne göre, savaş zamanında, savaşan devletlerin harp gemileri Boğazlardan geçemez.(Madde 19) Amerikan Hükümeti’ne göre, Karadeniz’e sahildar devletlerin harp gemileri Boğazlardan her zaman serbestçe geçebilmelidir.

Montreux Sözleşmesi’ne göre, Karadeniz’e sahildar olmayan devletlerin harp gemileri bazı kayıt ve şartlar altında barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebilirler.(Madde 14 ve 18) Amerikan Hükümeti’ne göre bu hüküm de değiştirilmeli ve barış zamanında Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin açık müsaadesi olduğu hallerde Birleşmiş Milletler adına gönderilecek harp gemileri dışında, Türk Boğazları Karadeniz’e sahildar olmayan devletlerin harp gemilerine kapalı tutulmalıdır.

4. Sözleşmedeki Milletler Cemiyeti deyiimi, günün gereklerine uyularak Birleşmiş Milletler deyiimi ile değiştirilmeli ve Japonya bu sözleşmeyi imzalayan devletler arasından çıkarılmalıdır.⁸²

İngiltere de, 21 Kasım 1945’de, Montreux rejiminin değiştirilmesi konusunda acele edilmemesi gerektiğini belirten ve ABD notasına yakın bir notayı Türkiye’ye sundu.⁸³

⁷⁸ Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, s.269.

⁷⁹ Görüşmeler ve özellikle İngiltere’nin konferanstaki görüşü için bk. A.L.MacFie, “The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position”, *Middle Eastern Studies*, Vol.23, Nu.:1, (Jan, 1987), s.76-81.

⁸⁰ Tellal, age., s.502-503; Gürün, a.g.e., s.154-155; protokolün 16.maddesi için bk. **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, s.381; De Luca, agm., s.512.

⁸¹ 2 Kasım 1945 tarihli ABD notasının metni için bk., **Aynı Tarihi**, Nu.:144, (Kasım 1945), s.71; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.141-143.

⁸² Ülman, age., s.64-65.

⁸³ İngiliz notasının metni için bk, **Aynı Tarihi**, Nu.:144, (Kasım 1945), s.77.

ABD notasında, Potsdam'daki görüşünden farklı olarak Boğazların uluslararası bir güvence altına alınarak geçiş serbestinin sağlanmasıyla ilgili bir ifade yer almıyordu. ABD, Boğazların statüsünde önemli değişiklikler yapma fikrini geride bırakmıştı. ABD'nin bu politika değişikliğinde, bu dönemde yaşanmış olan bazı gelişmelerin etkisi vardı. Öncelikle ABD'li ve İngiliz askeri uzmanlar, Montreux rejiminde Sovyetlerin istediği yönde bir değişiklik yapılmasının Türkiye'nin savunmasını çok zayıflatacağını Truman'a bildirmişlerdi. Ayrıca Sovyetler, savaş sırasında İngiltere ile birlikte işgal ettikleri İran'dan çekilmeye yanaşmamışlardı, aksine bu ülkedeki askerlerinin sayısını arttırmışlardı.⁸⁴ Sovyetlerin İran üzerindeki politikasını gören ABD'li yetkililer, bu bölgedeki petrol kaynaklarının Sovyet kontrolü altına girmesinden ve İran'a yerleşen SSCB'nin Türkiye üzerindeki baskısını arttırarak genişleme sürecine gireceğinden endişe duymaya başlamışlardı. SSCB'nin Yalta Konferansı'nda kabul ettiği gibi davranmayarak Polonya ve Sovyet işgalindeki diğer Doğu Avrupa ülkelerinden çekilmemesi de ABD'nin endişelerini arttırmıştı.⁸⁵

Tüm bu nedenlerle ABD, savaşın sonundan beri Sovyetlere karşı yürüttüğü ılımlı politikasını değiştirmeye ve sertleşmeye başladı. ABD'nin bu diplomasisi, 1946'dan sonra daha da sertleşerek devam edecek ve “Çevreleme Politikası” ya da “Sınırlandırma Politikası” nı başlatacaktı. ABD'nin Almanya'nın batısından başlayan nüfuz küresine karşı, SSCB'nin Doğu Avrupa ülkelerini kendine bağlayan nüfuz küresi ortaya çıkacak ve Sovyetler Birliği çökene kadar yerinde kalacaktı.⁸⁶ ABD, yeni politikası gereği, Sovyetlerin genişleme alanındaki Türkiye'ye destek vermeye başlamıştı ve bu desteği kısa süre sonra daha da netleşecekti.

Kasım 1945'deki ABD notasından, Ağustos 1946'ya kadar geçen sürede, SSCB resmi bir yazışmaya dökmeksizin, önce Molotov aracılığıyla isteklerini dile getirdi. Yazılı biçimde dile getirilmedikleri için, İngiltere ve ABD buna amacını aşan bir yanıt vermekten çekindiler. İstekler dünya basınında yer almasına karşın, Türkiye'de resmi çevreler kamuoyuna açıklama yapmaktan kaçındı. Böylece, Türkiye SSCB'ye isteklerinden kolayca vazgeçme olanağı tanıyordu.⁸⁷ Bu dönemde ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler daha da yakınlaşmış, ABD'de vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesi, ABD Donanması'nın en büyük savaş gemilerinden birisi olan Missouri ile Türkiye'ye gönderilmişti. Missouri'nin 5 Nisan 1946'da Türkiye'ye ulaşması, Türk halkı ve idarecilerinde ABD'ye karşı büyük bir yakınlık yarattı. Öyle ki, Missouri'nin karşılanması için büyük hazırlıklar yapılmış, posta pulları çıkartılmış, caddelere bayraklar asılmış, hatta özel “*Missouri Sigaraları*” bile üretilmişti.⁸⁸ ABD'nin, Türk büyükelçinin cenazesini göndermek için donanmasındaki en büyük gemilerden birisini seçmesi, Sovyetlere karşı tavır almaya ve Türkiye'yi desteklemeye başladığının açık bir göstergesiydi.⁸⁹ Missouri'nin ziyaretiyle aynı gün, 5 Nisan 1945'de ABD Başkanı Truman'ın Chicago'daki Ordu Günü Konuşması'nda Orta Doğu'ya da yer vererek buradaki devletlerin güvenlik ve barışlarının sağlanması gerektiğini ifade etmesi de, toprakları Sovyet tehdit ve talepleri altında olan Türkiye açısından önemli bir gelişmeydi.

Sovyet Taleplerini Tekrarlayan 1946 Notaları

Ancak, Sovyetler Türkiye üzerindeki taleplerinden vazgeçmedi. SSCB, 8 Ağustos 1946 günü Türkiye'ye yeni bir nota sundu.⁹⁰ Bu notada Sovyetler, savaş sırasında bazı Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçtiğini ve buna dayanarak Türkiye'nin Boğazların güvenliğini sağlayamadığını iddia ediyordu:

“Mihver devletlerinin bu harp esnasında harp ve muavin gemilerini Boğazlardan Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirdiklerine dair birçok misal zikretmek mümkündür ki bu haller zamanında Sovyet Hükümeti'nin Türkiye Hükümeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mucip olmuştur.

⁸⁴ George Lenczowski, “Evolution of Soviet Policy Toward the Middle East”, *The Journal of Politics*, Vol. 20, Nu.: 1, (1958), s.171.

⁸⁵ Ülman, age., s.63-72; Armaoğlu, age., s.431-435.

⁸⁶ Kissinger, age., s.427-428.

⁸⁷ Tellal, age., s.504.

⁸⁸ *Cumhuriyet*, 27 Mart 1946, s.3; *Son Posta*, 5 Nisan 1946, s.1,3.

⁸⁹ Ülman, age., s.73-74.

⁹⁰ Cemil Bilsel, “The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence”, *The American Journal of International Law*, Vol.41, Nu.: 4, (Oct.1947), s.739.

9 Temmuz 1941 tarihinde Alman Komutanlığı, Boğazlardan Karadeniz'e "Seefalke" adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş ve Boğazlara dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlali demek olan bu keyfiyet Sovyet Hükümeti'nin Türk Hükümeti nezdinde teşebbüs bulunmasını mucip olmuştur.

4 Ekim 1942 tarihinde Sovyet Hükümeti, Almanya'nın cem'an yekün 140 000 tona baliğ olan muavin harp gemilerini ticaret gemisi şeklinde Boğazlardan Karadeniz'e geçirmek niyetinde olduğuna dair Türk Hükümeti'nin tekrar nazarı dikkatini celb etmişti. Bu gemiler Mihver devletlerinin silahlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadeniz'e nakline tahsis olunmuştur. Teşebbüsünde Sovyet Hükümeti yukarıda mezkur gemilerin Boğazlardan Karadeniz'e mürruruna müsaade keyfiyetinin bu gemiler Alman Hükümeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esasında muavin harp gemileri demek olduğundan Boğazlar rejimi hakkında Montrö'de imzalanan anlaşmanın sarih bir surette ihlalini tazammun edeceğini tebarüz ettirmiştir.

Haziran 1945 ayında Sovyet Hükümeti Karadeniz'de askeri harekate iştirak etmiş bulunan EMS tipi 8 tane ve Kriegstransport tipi 5 tane muhtelif tonajda Alman harp ve harp muavin gemisinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Karadeniz'den Ege Denizi'ne Boğazlardan geçmeleri hadiselerini protesto etmiştir.⁹¹

Sovyet Hükümeti, notasında Alman gemilerinin Boğazlardan geçişiyle ilgili uzun bilgi ve Montreux'den itibaren tarihi bir kısa bilgilendirme sunduktan sonra taleplerini sıralıyordu. Sovyet notasındaki talepler şunlardı:

- 1.Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine sürekli açık olmalıdır.
- 2.Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine devamlı açık olmalıdır.
- 3.Boğazlar özel olarak tespit edilecek haller dışında Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olmalıdır.
- 4.Boğazlardan geçiş rejimini düzenleme yetkisi Türkiye ile Karadeniz devletlerine ait olmalıdır.
- 5.Boğazlar Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmalıdır.

Sovyet Hükümeti, notanın birer kopyasını İngiliz ve Amerikan Hükümetleri'ne de göndermişti.

ABD Hükümeti, Sovyet notasını Beyaz Saray toplantısında, 15 Ağustos 1946'da ele aldı. Toplantıda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi kontrol etmeyi amaçladığı, bu amacını gerçekleştirirse yeni hedef olarak Yunanistan'ı seçeceği ve bu iki ülkenin kaybedilmesinin ABD açısından Orta Doğu ve Akdeniz'de çok büyük sorunlar yaratacağı konusunda fikir birliğine varıldı. ABD yönetimi, toplantının ardından Sovyetlere karşı daha sert bir politika izlenmesine karar verdi. Bunun sonucu olarak, ABD'nin 18 Ağustos 1946'da Akdeniz'e bir filo göndereceği açıklandı. Bunun ardından 19 Ağustos'ta ABD Hükümeti, Sovyetler Birliği'ne cevabi notasını gönderdi.⁹² İngiliz Hükümeti de, Amerikan Hükümeti'nin notasına benzer düşünceler ifade eden cevabi notasını 21 Ağustos 1946'da Sovyet Hükümeti'ne gönderdi.

Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetlere sunduğu cevabi notada Sovyetlerin ilk 3 talebiyle genel olarak aynı fikirde olduğunu belirtti. ABD'nin kabul etmediği konular ise 4. ve 5. taleplerdi. Buna göre:

"Sovyet notasında zikredilen dördüncü teklif (...) Montreux Sözleşmesi'nin tadilinden ziyade sadece Türkiye ile Karadeniz devletlerine münhasır kalacak yeni bir rejimin kurulmasını derpiş eder mahiyette görünmektedir. Hükümetimizin görüşü şudur ki, Boğazlar rejimi yalnız Karadeniz devletlerine değil, fakat Birleşik Amerika da dahil olmak üzere diğer devletlere de taalluk eden bir meseledir. Binaenaleyh, Amerikan Hükümeti, Boğazlar rejiminin kurulması işinin diğer devletler dışarıda bırakılmak suretiyle Karadeniz devletlerinin yetkisi dahilinde bulunmasına dair Sovyet görüşüyle mutabık olamaz.

Sovyet notasında zikredilen beşinci teklif, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Boğazların savunmasını müştereken yapması yolundadır. Hükümetimizin kesin düşüncesi şudur: Türkiye Boğazların savunmasından başlıca sorumlu olarak kalmaya devam etmelidir. Eğer Boğazlar bir müteceviz tarafından bir tecavüz ve ya bir tecavüz tehdidine konu olursa bundan doğacak durum milletlerarası

⁹¹ 8 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasının tam menü için bkz. **Ayn Tarihi**, (Ağustos 1946), Nu.:153, s.72-74. 7 Ağustos'ta sunulması için hazırlanmış olan nota, Türk Hükümeti'ne 1 gün gecikmeli olarak sunulmuştur.

⁹² 19 Ağustos 1946 tarihli ABD notasının tam metni için bkz. **Ayn Tarihi**, (Ağustos 1946), Nu.: 153, s.74.75; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s.148-151.

güvenlik için bir tehdit ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından harekete geçilmesi için açık bir sebep teşkil edecektir.”

Amerikan notasından da anlaşılacağı gibi, ABD dış politika yapıcıları artık Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi denetimi altına alma çabaları içerisinde bulunduğunu, bunun ardından da Orta Doğu'da başka girişimlerde bulunabileceğini düşünüyorlardı. ABD'li uzmanların bu görüşüne Başkan Truman da katılmaktaydı.⁹³ Bunun bir sonucu olarak Amerikan Hükümeti, Boğazlar rejimini düzenleme yetkisinin yalnızca Karadeniz'e sahildar devletlere verilmesine ve Boğazların Türkiye ile SSCB tarafından ortak savunulmasına karşıydı.

Türkiye, 14 Ağustos 1946 tarihinde, TBMM'de Sovyet notasını görüştü. Türk Hükümeti, Sovyet taleplerinin Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı olduğu için reddedilmesine, ABD ile de ilişkilerin geliştirilmesine karar verdi.⁹⁴ Ancak 14 Ağustos'ta karar almasına karşın Türkiye, Sovyetler Birliği notasına cevabını ABD ve İngiltere'den sonra, 22 Ağustos 1946 tarihinde verdi.⁹⁵ Türkiye notasında, savaş sırasında Boğazlardan geçen Alman gemileri iddiasını çürüten tezlerini sundu. Montreux'nün savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişlerini düzenleyen maddelerinde bazı değişiklikler yapılmasını kabul edebileceğini bildirdi. Boğazlar rejimine Karadeniz'e sahili olan devletlerin karar vermesi ve Boğazların Sovyetlere ortak savunulması taleplerini ise kesin olarak reddetti:

“İşbu Sovyet teklifi, milli bakımdan Türkiye'nin hiçbir suretle feragat edemeyeceği ve takyidini kabul edemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslar arası bakımdan da çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin Boğazlarda oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükümeti, 8 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin künhüne varamamaktadır. Cumhuriyet Hükümeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetiyle müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanaatinde. Tarih, Türkiye'nin dahil olup Türk Milletinin memleketi karşı vazifesini yapmadığı hiçbir harp misali kaydetmemiştir. Binaenaleyh, memleketin güvenliğini dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehdiye karşı sağlamak üzere bütün gerekli tedbirleri almak Türkiye'ye aittir.”⁹⁶

Ancak bu yanıtlar da Sovyetleri taleplerinden vazgeçirmedi. SSCB, 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye bir nota daha gönderdi. 24 Eylül tarihli Sovyet notasının, 8 Ağustos tarihli notadan farkı yoktu:

“Karadeniz'de uzunluğu 2100 kilometreye varan Sovyet sahillerinin memleketin en mühim mıntıklarına isal ettiğini ve bu sebeple bu sahillerin güvenliğinin Sovyetler Birliği'nin Boğazların müdafaasına doğrudan doğruya iştirakiyle sağlanması lüzumunun Sovyetler Birliği'nin hayatı menfaatlerinden neşet ettiğini unutmak haksızlık olur. Bütün bunlar, Sovyet Hükümeti'nin ne için Boğazların müdafaasının Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin müşterek kuvvetleriyle sağlanmasına ve bundan bütün Karadeniz devletlerinin güvenliğinin gaye itihaz edildiğine lüzum gösterdiğini izah eder.”⁹⁷

8 Ağustos'tan farklı olarak Sovyetler Birliği, bu kez notaların birer kopyasını ABD ve İngiltere'ye göndermemişti. SSCB'nin bu davranışından, sorunu ABD ve İngiltere'yi karıştırmadan, doğrudan Türkiye ile çözmek istediği anlaşılıyordu. Ancak Türkiye, Sovyet notasının kopyalarını ABD ve İngiltere'ye gönderdi.⁹⁸ ABD, kendisine gönderilmemiş olmasına karşın, 9 Ekim 1946'da SSCB'ye cevabi notasını sundu.⁹⁹ İngiltere de, aynı gün, ABD'nin notasıyla aynı doğrultuda bir notayı SSCB'ye gönderdi. ABD ve İngiltere notalarında, Boğazların rejiminin Karadeniz'e sahildar devletler tarafından belirlenmesi ve Boğazların Türkiye ile SSCB tarafından ortak savunulması taleplerine tekrar karşı çıktılar. Türkiye de, 18 Ekim'de gönderdiği cevabi notayla Sovyet taleplerini tekrar reddetti.

SONUÇ

Çalışmada incelenen 1939-1947 yılları arasında Boğazların taşıdığı stratejik önem nedeniyle, Sovyetler Birliği her zaman Boğazlara ve Türkiye'ye ayrı bir önem vermek zorunda kaldı. Boğazlardan gelebilecek bir saldırı olasılığına karşı her zaman duyarlı davrandı. Taşıdığı güvenlik kaygıları nedeniyle

⁹³ Faruk Sönmezoğlu, **II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.36-37.

⁹⁴ TBMM'de konuyla ilgili yapılan görüşmelerin tutanakları için bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 8, C. 1, s.29-30.

⁹⁵ Bilsel, agm., s.739-740.

⁹⁶ 22 Ağustos tarihli Türk notasının tam metni için bkz. **Aynı Tarihi**, (Ağustos 1946), Nu.:153, s.76-83.

⁹⁷ 24 Eylül tarihli Sovyet notasının tam metni için bkz. **Aynı Tarihi**, (Eylül 1946), Nu.:154, s.46-51.

⁹⁸ Gürün, age., s.196.

⁹⁹ 9 Ekim 1946 tarihli ABD notası için bk., Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s.150-152.

Boğazlar rejimini kendisi için tehdit oluşturmayacak bir statüye dönüştürmek istedi. Türkiye'nin Boğazların güvenliğini tek başına sağlayacak kadar güçlü olduğuna hiçbir zaman inanmayan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bağımsızlığı ile bağdaşmayan taleplerde bulundu. Sovyetlerin bu taleplerini içeren 24 Eylül 1946 tarihli notası, bu yöndeki son notası oldu.

Türk Hükümeti'nin 18 Ekim 1946 tarihli cevabi notası ile Sovyetlerin Boğazlarda ve Türkiye'nin doğu topraklarındaki taleplerini içeren Türk-Sovyet doğrudan temasları fiilen sona erdi. Ruslar, Türkiye üzerindeki Boğazlarda üs ve doğuda toprak taleplerini tekrarlamadılar. Aynı yıllarda, Amerikan ve İngiliz gemilerinin Boğazlardan geçerek özellikle İstanbul'u ziyaret etmeleri sıklaştı.¹⁰⁰ Sovyetler, yalnızca 20 Temmuz 1953 ve 1 Ağustos 1953 tarihli notalarla Boğazlardan geçen çok sayıdaki ABD ve İngiliz gemisinin geçişlerini protesto etmekle yetindiler.¹⁰¹ 24 Eylül 1946'daki son Sovyet notasından sonra, ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947 günü Kongre'de yaptığı konuşma ile, Kongre'den Sovyet tehdidi altındaki Yunanistan ve Türkiye'ye toplam 400 milyon \$'lık yardım yapılabilmesi için yetki istedi.¹⁰² Daha sonra *Truman Doktrini* olarak anılacak bu konuşmanın sonucunda Truman, 22 Nisan 1947'de Kongre'den Türkiye ve Yunanistan'a yardım yetkisini aldı.¹⁰³ Bunun ardından; 4 Temmuz 1948'de, Türkiye, ABD'nin savaş sonrası ekonomileri tükenmiş olan Avrupa ülkelerinin ekonomilerini yeniden canlandırmak için, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın başlattığı ve *Marshall Planı* olarak bilinen ekonomik yardım planına dahil edildi.¹⁰⁴

Türkiye'nin Batılı demokratik ülkelerle ve özellikle ABD ile olan yakınlaşması, Türkiye'de 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ve çok partili sistemin hayata geçmesiyle daha da hızlandı. Türkiye, 25 Haziran 1950'de başlamış olan Kore Savaşı'na, 25 Temmuz 1950'de aldığı kararla 4500 asker gönderdi.¹⁰⁵ Türkiye'nin Kore'de Batılı müttefiklerinin yanında yer alması, NATO'ya giriş sürecini hızlandırdı. Bunun sonucu olarak Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde Yunanistan'la birlikte NATO'ya kabul edildi.¹⁰⁶

Stalin'in 5 Mart 1953'deki ölümü, hiç kuşkusuz SSCB tarihinde çok önemli bir olaydı ve halkla yönetim arasındaki ilişkiler açısından sistemi değiştirdi. Bu değişimle birlikte SSCB'nin Stalin'den sonra göreve gelen yöneticileri, SSCB'nin dış politikasını "*Barış içinde bir arada yaşama*" temeline dayandırdılar.¹⁰⁷ 30 Mayıs 1953'de Türkiye'ye gönderdiği nota ile Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya attığı taleplerinden vazgeçtiğini resmen açıkladı.¹⁰⁸ Sovyet idarecilerinin bu açıklamaları, asla Türkiye'nin güvenini tam olarak kazanmaya yetmedi. Türkiye, 1945'den sonra olduğu gibi, 1953'den sonra da Batı'yla yakınlaşmaya devam etti ve Soğuk Savaş'ta tercihini Batı Bloku'ndan yana yaptı. ABD'nin Türkiye'deki prestiji büyük oranda arttı. Sovyet tehdidini unutmayan Türk politika yapımcıları, 40'lı yılların sonlarından 60'lı yılların ortalarına kadar bütünüyle Batı ve özellikle ABD paralelinde bir dış politika yürüttüler. Türkiye üzerindeki Sovyet talepleri, uzun yıllar boyunca Türkiye'nin iç ve dış politikasında, ekonomik ve diplomatik tercihlerinde etkili oldu.

KAYNAKÇA

ARMAOĞLU Fahir, "Barış İçinde Bir Arada Yaşamının Sovyet Yorumu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 27, S 3, (1972), s.283-314.

ARMAOĞLU Fahir, "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 13, S 2, (Haziran 1958), s.139-179.

ARMAOĞLU Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*. (2.bs). Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1984.

ARMAOĞLU Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

¹⁰⁰ BCA, 30.18.1.2/ 113.21.16

¹⁰¹ Gürün, age., s.196-197.

¹⁰² Barış Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 12, S 21, (2009), s.386-388.

¹⁰³ Ülman, age., s.105; Sönmezoglu, a.g.e., s.38; ABD Kongresi'ndeki görüşmeler için bkz. Joseph C. Satterthwaite, "The Truman Doktrine: Turkey", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.401, (1972), s.78; Truman'ın Kongre'deki 12 Mart 1947 konuşmasının metni için bk. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, s.152-158.

¹⁰⁴ Ayrıntılar için bk. *Düştür*, 3.Tertip, C 29, s.1278-1289; Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, s.168-181; Barış Ertem, agm., s.390-393.

¹⁰⁵ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1950, s.1

¹⁰⁶ *Düştür*, 3.Tertip, C 33, s.314-315.

¹⁰⁷ Tellal, age., s.509; "*Barış içinde bir arada yaşama*" ilkesi ile ilgili ayrıntı için bkz. Fahir Armaoğlu, "Barış İçinde Bir Arada Yaşamının Sovyet Yorumu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 27, S.3, (1972), s.283-314.

¹⁰⁸ Tellal, age., s.511.

Aym Tarihi, Nu.: 111, Şubat 1943

Aym Tarihi Nu.: 126, Mayıs 1944

Aym Tarihi, Nu.: 136, Mart 1945

Aym Tarihi, Nu.: 137, Nisan 1945

Aym Tarihi, Nu.: 144, Kasım 1945

Aym Tarihi, Nu.: 153, Ağustos 1946

Aym Tarihi, Nu.: 154, Eylül 1946

Aym Tarihi, Nu.: 71, Ekim 1939

Aym Tarihi, Nu.: 88, Mart 1941

Aym Tarihi, Nu.: 93, Ağustos 1941

AYDIN Mustafa, "Görelî Özerklik: Savaş Kaosunda Türkiye, 1939-1945", **Türk Dış Politikası: 1919-1980**, (Ed.Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

BİLSEL Cemil, "The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence", **The American Journal of International Law**, Vol. 41, No 4,(Oct.1947), s.727-747.

De LUCA A. R., "Soviet-American Politics and the Turkish Straits", **Political Science Quarterly**, vol. 92, Nu.: 3, (1977), s.503-524.

DEUTSCH, Herold C., "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", (çev.: Fahir Armaoğlu), **Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 9, S 2, (1954), s.345-365.

Düştur, 3.Tertip, C. 21

Düştur, 3.Tertip, C. 22

Düştur, 3.Tertip, C. 29

Düştur, 3.Tertip, C. 33

EDMONDS Robin, "Yalta and Potsdam: Forty Years Afterward", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, Vol. 62, Nu.: 2, (Spr.1986), s.197-216.

ERKİN Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara 1968.

ERTEM Barış, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 12, S 21, (2009), s.377-397

ESMER Ahmet Şükrü, "Hitler-Molotov Mülakatı ve Türkiye", **Siyasi İlimler Mecmuası**, C. 24, S. 227, (Nisan 1954), s.88-91.

GÖNLÜBOL Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

GÜRÜN Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, SBF Yayınları, Ankara 1983.

KİSSİNGER Henry, **Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

LENCZOWSKI George, "Evolution of Soviet Policy Toward the Middle East", **The Journal of Politics**, Vol. 20, Nu.: 1, (1958), s.162-186.

MACFIE A. L., "The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position", **Middle Eastern Studies**, Vol. 23, Nu.: 1, (Jan, 1987), s.75-82.

SANDER Oral, **Siyasi Tarih: 1918-1994**, İmge Yayınları, Ankara 2007.

SATTERTHWAITE Joseph J., "The Truman Doctrine: Turkey", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 401, (1972), s.74-84.

SONTAG Raymond James – BEDDIE, James Stuart (Ed.), **Nazi - Soviet Relations : 939 – 1941 (Documents from the Archive of the German Foreign Office)**, Didier, New York 1948.

SÖNMEZOĞLU Faruk, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul 2006.

Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler, (çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul 1972.

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMMZC, Dönem 7, C 13

TBMMZC, Dönem 7, C 15

TBMMZC, Dönem 8, C 1

TELLAL Erel, "SSCB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası: 1919-1980**, (ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

TOKER Metin, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Akis Yayınları, Ankara 1971

ÜLMAN Haluk, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947**, Ankara 1961.

KURAT Yuluğ Tekin, “Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye’yi Savaşa Sokma Girişimleri”, **Bellekten**, C. 47, S. 185, (Ocak 1983), s.295-338.

Cumhuriyet, 27 Mart 1946

Son Posta, 5 Nisan 1946

Cumhuriyet, 26 Temmuz 1950

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.10.0.0/231.560.10

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.10.0.0/232.562.11

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.10.0.0/235.588.3

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.2/95.54.1

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.2/106.78.8

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.2/113.21.16

BURÇAK Rıfki Selim, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**. Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.